

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад

Слободан Јовановић и часопис *Порука*

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Јула Каменовић ис 18/34

Београд

Септембар 2019.

САДРЖАЈ

Предговор	3
I Увод	5
1) <i>О Слободану Јовановићу</i>	5
2) <i>Нова Југославија</i>	13
II Југословенски народни одбор	19
1) <i>Питање југословенске политичке емиграције</i> <i>у Лондону након Другог светског рата</i>	19
2) <i>Формирање Југословенског народног одбора</i>	21
3) <i>Апели Југословенског народног одбора</i>	23
4) <i>Суђење Драгољубу Дражи Михаиловићу</i>	28
III Часопис Порука	32
1) <i>Прва Порука</i>	32
2) <i>Уредништво и издаваштво</i>	35
3) <i>Главне црте часописа Порука</i>	38
IV Разматрања Слободана Јовановића	40
1) <i>О Титу</i>	40
2) <i>О титоизму</i>	41
3) <i>О комунистима</i>	55
4) <i>О уставним променама и законима</i>	60

<i>5) О привреди</i>	66
<i>6) Случај Милована Ђиласа</i>	69
<i>7) Некролози</i>	74
V Смрт Слободана Јовановића	76
<i>1) Утрнула је једна светиљка...</i>	76
<i>2) Гашење часописа Порука</i>	77
Закључак	78
Извори и литература	80

Предговор

У изучавању историје Југославије након Другог светског рата мало пажње посвећивало се послератној југословенској емиграцији. Разлог томе могао би се наћи у томе што је већина историјских извора, за ову проблематику, тешко доступна. Како се емиграција кретала, тако су и извори који су остајали за њима. С друге стране, у Југославији није се нешто нарочито пратила њихова делатност, те би за неко веће истраживање било потребно тражити изворе по Европи, па чак и свету. Осим појединих мемоара самих емиграната или њихових ближњих и емигрантских часописа, не остаје још пуно места на којима би се могли наћи извори за нека подробнија истраживања. Требало би додати и томе приступ овој теми који би требало да буде свеобухватан. Без посматрања са социолошке, психолошке и политколошке стране то истраживање не би могло бити потпуно.

О Југословенском народном одбору, ако би се оставио на страну часопис *Порука*, доступних историјских извора је заиста мало. Југословенски народни одбор формиран је још 1945. године у Лондону, као политичка организација. Међутим, он није привлачио већу позорност чак ни надлежних служби дипломатског представништва у Лондону. У извештајима о раду политичке емиграције, како је пролазило време, Југословенски народни одбор заузимао је све мање пажње. Сва сазнања, колико год она била непотпуна, наводе на то да историјске грађе за Југословенски народни одбор заиста нема пуно. Због тога часопис *Порука* представља најзначајнији извор о самом Југословенском народном одбору, његовим члановима, њиховом раду и њиховим размишљањима о актуелним догађајима у Југославији.

Слободан Јовановић је читав свој живот у емиграцији посветио раду Југословенског народног одбора, њеном Радном већу, борби против комунистичке власти из туђине, трудећи се да окупи што већи број емиграната под једну организацију. О самој делатности Јовановића у Југословенском народном одбору подробно је написано у књизи Драгана Суботића, *Слободан Јовановић у егзилу 1941-1948*. Докторска дисертација Небојше Поповића, *Слободан Јовановић и југословенска држава – идеје и стварност* баца светло на одређене аспекте Јовановићевог живота у емиграцији и његовој делатности у

Одбору. Мемоари Косте Ст. Павловића, *Слободан Јовановић у емиграцији* и Десимира Тошића, *О људима* представљају јако важан извор за овај период.

Међутим часопис *Порука* представља најобухватнији извор за овај период и делатност Слободана Јовановића у емиграцији, као и осталих чланова Југословенског народног одбора. Преношени су документи из прошлих времена, сви апели, молбе и меморандуми Одбора, али и лични ставови сарадника часописа, те планови и циљеви Одбора.

Тема овог рада јесте делатност Слободана Јовановића у часопису *Порука*. Као један од главних сарадника часописа, Јовановић је написао око педесет чланака за *Поруку*, у периоду од 1950. до 1958. године. У овом раду највише фокуса биће управо на тим чланцима. Пажња је посвећена и меморандумима и писмима које је слао Југословенски народни одбор другим државама, јер је већини писац био управо Слободан Јовановић.

О ширем историјском контексту, у овом раду, значајно је допринела *Историја Југославије* Бранка Петрановића, као *Југославија и Хладни рат* Љубодрага Димића.

І Увод

1) О Слободану Јовановићу

Слободан Јовановић родио се у Новом Саду 3. децембра 1869. године. Како се родио, тако је и преминуо, у изгнанству. Наиме, Нови Сад био је тада у оквиру Аустро-Угарске, где се његов отац, Владимир, био склонио из Србије због свог опозиционог става према тадашњој владавини кнеза Михаила Обреновића.¹ Владимир Јовановић био је познати политичар, један од зачетника српских либерала и мислилац.² Мајка Слободана Јовановића била је Јелена Марковић која је потицала из имућне породице у Бачкој.³ Она је учествовала, заједно са Владимиром Јовановићем, у раду Уједињене омладине српске током 1868. и 1869. године, а била је и члан једног одбора новосадских госпођа које су покренуле оснивање новосадског месног одбора Уједињене омладине српске, чији су циљеви били хуманитарни.⁴ На очеву идеју, а у складу са његовим друштвено-политичким тежњама, на крштењу добио је симболично име *Слободан*, док је његова млађа сестра добила име *Правда*.⁵ Њих је крстила ћерка Светозара Милетића, првака војвођанских либерала, а касније и жена Јаше Продановића. У Новом Саду, Слободан је провео само рано детињство, те се већ 1872. године породица Јовановић, када су прилике у Кнежевини Србији биле боље, преселила у Београд.⁶

Након завршетка основне школе, Слободан Јовановић наставио је школовање у Београдској гимназији, која је важила за најбољу средњу школу у тадашњој Србији.⁷ Међутим, након Слободанове мале матуре, његов отац је одлучио да се цела породица Јовановић пресели у иностранство. Септембра 1886. године преселили су се у Минхен, а

¹ *Poruka* бр. 52, 2.

² Борислав Солеша, *Српски научни круг*, Крагујевац 1998, 161.

³ Miodrag Stajić „Mladi Slobodan Jovanović“ у *Poruka* 53-54, 21.

⁴ Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић. Теорија*, Београд 2017, 155-156.

⁵ *Poruka* бр. 52, 2.

⁶ Слободан Бјелица „Кратка биографија Слободана Јовановића“ у *Култура Полиса*, 209.

⁷ Б. Милосављевић, *нав. дело*, 210.

након годину дана у Цирих, па у Женеви. Разлог је било школовање деце Јовановић, Слободана и Правде. Слободан је изучавао права, а Правда филозофију.⁸

У Женеви, тада већ као државни питомац, Слободан је дипломирао на Правном факултету 1890. године, када је наставио студије уставног права и политичких наука у Паризу. Пошто није успео да себи обезбеди даљу финансијску помоћ српске владе, морао је да се врати у Београд и да ступи у државну службу, што је била и обавеза стипендиста српске владе након школовања. Најпре, радио је као писар у једном провинцијском суду, након чега је, 1892. године, пребачен у Министарство иностраних дела, а 1893. године постављен је за аташеа у Српском посланству у Истанбулу. Наредне године добио је унапређење, те је постао начелник Образовног одељења Министарства иностраних дела, где му је примарни задатак био да организује и шири српску пропаганду у Македонији и другим земљама са српским становништвом које су тада биле под туђинском влашћу.⁹

У то време, посебно се занимао за лепу књижевност и уметност, те је кренуо да пише књижевне и позоришне критике. Тада пише у конзервативном *Реду* Павла Маринковића (1894) и у *Српском прегледу* (1895) Љубомира Недића.¹⁰

Дипломатску службу напустио је 1897. године када је изабран за ванредног професора Правног факултета Велике школе, која је касније претворена у Универзитет.¹¹ Његова универзитетска каријера трајала је четрдесет и четири године када је био пензионисан. На основним студијама предавао је Државно право, а од 1900. до 1901. године предавао је и Међународно јавно право. На докторским курсевима предавао је о различитим темама као што су филозофија права и државе, социологија и енглески парламентаризам.¹²

Већ након свог првог и уводног предавања о државном суверенитету, он је убрзо почео да пише и објавио дела о правним и уставним питањима савремене Србије. Писао је о питању дводомног парламентарног система и улози уставотворног тела, Велике народне

⁸ Б. Милосављевић, *нав. дело*, 231.

⁹ Александар Павковић, *Слободан Јовановић: Један несентиментални приступ политици*, Београд 2008, 17-18.

¹⁰ Мирко Жежељ „Слободан Јовановић као књижевник“ у *Савременици о Слободану Јовановићу*, 253.

¹¹ *Poruka* br.52, 2.

¹² Б. Милосављевић, *нав. дело*, 395.

скупштине. Међутим, његова интересовања нису се само сводила на право, већ је у исто време писао и приказе о необјављеним страним и српским књижевним делима.¹³

Године 1901. Слободан Јовановић основао је са Светиславом Симићем, Љубомиром Јовановићем, Љубомиром Стојановићем, Јашом Продановићем, Богданом и Павлом Поповићем лист *Српски књижевни гласник*. Према замисли самих оснивача, *Српски књижевни гласник* требало је да се бави књижевношћу, науком и уметношћу, као и да прати модерне токове и то у свим земљама где живи српски народ. У *Гласнику* сталне рубрике били су избори изворних књижевних текстова, преводи са страних језика, огледа, расправа, студија, али и политички, позоришни, уметнички и научни прегледи. Кроз више бројева разматрана су разна питања, као што је српско или југословенско уједињење, питање прихватања ијекавског или екавског наречја као књижевног језика. Иако му књижевност није била примарно занимање, Слободан Јовановић је написао велики број књижевних оцена које се имале позитивне критике.¹⁴ Када је 1906. био покренут *Архив за правне и друштвене науке*, Јовановић је постао његов марљиви сарадник, те је већ од 1907. за Архив редовно писао *Парламентарну хронику*.¹⁵ Његов стил писања, а и говорења „је освајао симпатије својих слушаалаца и читалаца и кад се са његовим излагањима нису слагали. Он је то постизавао својом методом и својим обликом излагања.“¹⁶

Дописни члан Српске краљевске академије постао је 1905. године, редовни члан 1908. године, а дужност председника Академије обављао је од 1928. до 1931. године.¹⁷ До тада је већ објавио низ политичких и правних расправа као што су: *Наше уставно питање* (1905), *Основи правне теорије о држави* (1906), *Уставно право Краљевине Србије* (1907), *Макиавели* (1907). У међувремену почео је да се бави и историографијом, те 1911. године пише *Уставобранитељи и њихова влада 1838-1859*. Овај рад био је само почетак серије од

¹³ А. Павковић, *нав. дело*, 18

¹⁴ Б. Милосављевић, *нав. дело*, 523-526.

¹⁵ Данило Н. Баста „Слободан Јовановић“ у *Срби 1903-1914 Историја идеја*, прир. Милош Ковић, Београд 2015, 405.

¹⁶ Živko Topalović „Učitelj“, *Poruka* br. 25, 5.

¹⁷ С. Бјелица „Кратка биографија Слободана Јовановића“, 210.

осам књига која је обухватала политичку историју модерне Србије од 1838. до 1903. године. Последња књига, *Влада Александра Обреновића*, објављена је 1931. године.¹⁸

Рад на Факултету и Академији морао је да прекине само за време балканских ратова, као и током Првог светског рата, када је као војни обвезник био именован за шефа при Врховној команди.¹⁹

За време Првог светског рата 1915. године, под притиском тројне офанзиве Аустроугарске, Немачке и Бугарске, српска војска, не желећи да капитулира, кренула је у повлачење кроз Албанију. Слободан Јовановић пратио је српску Врховну команду до острва Крфа. Средином 1916. године, и даље у служби пресбириа, одлази са Врховном командом у Солун, где је српска војска пребачена на савезнички Солунски фронт. Још у току балканских ратова он се, као шеф пресбириа, састајао и спријатељио са пуковником Драгутином Димитријевићем Аписом²⁰ који је био шеф обавештајне службе српске војске. Иако је Драгутин Димитријевић Апис био смењен са положаја шефа обавештајне војне службе, он је и даље имао јак утицај на официрски кор, који је угрожавао ауторитет како регента Александра Карађорђевића, тако и српске владе. Регент, његови официри и српска влада су због тога приредили Апису 1916. године суђење пред преким судом, на коме су Апис и његова два сарадника осуђени на смрт, након чега и погубљени. Током припрема за суђење Слободан Јовановић, као Аписов пријатељ, смењен је са положаја у солунском пресбириу Врховне команде и враћен на Крф.²¹ Тадашњи министар унутрашњих послова безуспешно је покушавао да и Јовановић буде подвргнут истрази у вези са оптужбама против Аписа. Сам Јовановић имао је сумњи у правну заснованост процеса против Аписа. Од тада па до краја рата, Јовановић је био постављен за сарадника српске владе у питањима међународног права, те је у том својству присуствовао, као члан краљевске делегације, на Париској мировној конференцији 1919. године. Требало би напоменути да Слободан Јовановић није учествовао у припремама Крфске декларације из 1917. године

¹⁸ Коста Ст. Павловић, *Слободан Јовановић у емиграцији: разговори и записи*, Београд 1993, 137.

¹⁹ *Савременици о Слободану Јовановићу*, 11.

²⁰ Драгутин Димитријевић Апис (1876-1917) је био један од завереника Мајског преврата 1903, када су убијени краљ Александар Обреновић и краљица Драга. Такође, био је и вођа завереничке организације Црна рука (Уједињење или смрт), те одговоран за снабдевање оружјем чланове Младе Босне који су извршили атентат на аустријског надвојводу Франца Фердинанда и за њихово пребацивање у Босну.

²¹ Тадашње седиште српске владе.

која је предвиђала уједињење са јужнословенским покрајинама Аустроугарске у заједничку државу, као и то да у то време он није био заговорник јужнословенског уједињења, нити поборник југословенске идеје.²²

Пошто се завршио рат, Јовановић, у септембру 1919. године, вратио се својој катедри и предавању. Наставио је и рад у *Српском књижевном гласнику*, који је у то време заједнички уређивао са књижевним критичаром Богданом Поповићем. Од 1920. године почео је да се бави и политичком социологијом, али се и вратио писању о правним и историјским темама.²³ Јовановић је и као социолог био успешан, своја последња предавања на Универзитету посветио је управо социологији, а познати су и његови радови о *Формлној социологији* и *Социологији религије*.²⁴

Током већег дела свог живота, Слободан Јовановић био је врло близу политике, али је избегавао да заузме активно место политичара. Док је могао, трудио се да остане по страни, а како је избегавао припадност политичким странкама, представљао је политички ауторитет. Активно ступање у политику почело је тек оснивањем Српског политичког клуба, почетком 1937. године, али и тада некако посредно, балансирајући између културе и политике.²⁵

Српски културни клуб настао је у периоду криза у држави, честих унутрашњих државних потреса и спољних изазова. Клуб је представљао скуп одређеног дела интелигенције који је сматрао да је време за одређене промене. Главна личност око које су се били окупили српски интелектуалци био је управо Слободан Јовановић, који је постао и његов председник.²⁶ Сам Клуб није био оригинална појава у свету. Његови оснивачи нашли су узор у сличним организацијама које су већ постојале у земљама западноевропске демократије. Српски културни клуб, по узору на сличне организације у Француској и Великој Британији, оправдао је свој настанак немогућношћу политичких странака да, услед заузетости политичким борбама, третирају и културно питање

²² А. Павковић, *нав. дело*, 21-23.

²³ *Исто*, 23.

²⁴ Јован Ђорђевић „Социолог“ у *Савременици о Слободану Јовановићу*, 228-229.

²⁵ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 9-10.

²⁶ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд 2017, 423.

државе.²⁷ Првобитна намера Клуба била је да се постави као јавни форум, скуп демократских и родољубивих снага елите тадашњег српског грађанског друштва.²⁸ Почетне активности испољавале су се у два вида, организована су предавања у просторијама Клуба и помагана је свака приватна иницијатива у културном и националном раду код Срба.²⁹

Све до јесени 1939. године, Клуб се првенствено бавио културом. Међутим, култура је схватана као врло широк појам, те је било могуће да његови чланови све облике делатности посматрају кроз призму националних идеја. Национална идеја полако је постајала основни критеријум на основу кога је вреднована књижевност, уметност, традиција, историја и васпитање. У мају 1939. саопштено је за *Политику* да се Клуб „у духу својих правила држао далеко од сваке партијске политике“, а да је заједнички циљ чланова остао и даље „јачање српства у јакој Југославији“. Тада је и скупштина Клуба формулисала став и око „решавања хрватског питања“, које је висило у ваздуху. Став је био да се Хрватима треба дати све што имају по праву, али ако буду тражили више од тога, да би требало утицати на њих. Овакав став и уопште приступање Клуба политици представљало је само најаву онога што ће уследити након 26. августа 1939. године, тј. након склапања Споразума Цветковић-Мачек.³⁰ Склапањем споразума између Драгише Цветковића и Влатка Мачека формирана је Бановина Хрватска. Овим споразумом Савска и Приморска бановина, као и котари Дубровник, Шид, Илок, Брчко, Градачац, Дервента, Травник и Фојница спојени су у једну бановнину под именом Бановина Хрватска, са седиштем у Загребу. У надлежност Бановине пренети су сви унутрашњи послови.³¹ Највећи противник Споразума постао је управо Српски културни клуб и на његовом челу Слободан Јовановић. У условима разбијености политичких снага у Србији и недостајања једне политичке групације која би иступала у име свих Срба, Клуб је могао да делује као снага чији је тад већ задатак био да представља и политичку мисао Србије. Негова примарно културна мисија постала је примарно политичка.³² Ипак, Слободан Јовановић је

²⁷ Nebojša A. Popović „Srpski kulturni klub (1937-1941)“ u: *Istorija 20. veka*, Beograd 1-2/1989, 112-113.

²⁸ Димитрије Ђорђевић, *Ожигљци и опомене I*, Београд 1994, 31.

²⁹ N. A. Popović „Srpski kulturni klub (1937-1941)“, 115.

³⁰ Перо Симић, *Искушења српске елите: документи о раду Српског културног клуба*, Београд 2006, 29.

³¹ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata II*, Zagreb 1961, 148.

³² Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965, 249.

тежио више да организација заступа надстраничне намере, док је млађи део Клуба тежио ка формирању политичке странке.³³

Промена курса Клуба изискивала је и потребу за покретање личног гласила, те у новембру 1939. године основан је и лист Клуба *Српски глас*, који се претежно бавио политичким темама.³⁴ Међутим, приближавање кнеза Павла Немачкој и Италији у пресудним тренуцима изазвало је незадовољство у Југославији. Напад Италије на Грчку октобра 1940. године довео је рат на саму границу државе, те је Слободан Јовановић смањио меру делатности Клуба. Спољна опасност потиснула је у позадину сва остала питања.³⁵

У догађајима око 27. марта³⁶ и њиховим учесницима, остала је по страни личност Слободана Јовановића, али не и без одређених сумњи да је и он сам непосредно учествовао у раду завереника. Углавном у журналистици и публицистици, Слободан Јовановић довођен је у везу са пучистима док су они, те и његове многе присталице, ту могућност одлучно одбијали.³⁷

У међувремену долазило је и до контаката Клуба са појединим југословенским комунистима. Постоје сведочења да је Милан Горкић успостављао контакте и сарадњу са Клубом преко његовог председника и других чланова. Касније је Горкић због тога био и оптужен од стране Комунистичке партије Југославије. Како је навео Дедијер: „Горкић је је имао везе са Слободаном Јовановићем, затим са књижевником Драгишом Васићем, који је за време рата био главни политички саветник у штабу Драже Михаиловића.“³⁸ Јовановић је касније порицао контакте и сарадњу са југословенским комунистима, међутим није порицао своје контакте са совјетским посланством у Београду, до којих је долазило на

³³Nebojša Popović, *Slobodan Jovanović i jugoslovenska država – ideje i stvarnost*, Beograd 2001, 223.

³⁴ N. A. Popović „Srpski kulturni klub (1937-1941)“, 116.

³⁵ Радоје. Л Кнежевић „Слободан Јовановић у светлости докумената“ у *Савременици о Слободану Јовановићу*, 280.

³⁶ Војни пуч 27. марта 1941. извела је завереничка група високих официра Југословенске војске на челу са бригадним генералом војног ваздухопловства Боривојем Мирковићем збацивши с власти трочлано краљевско намесништво, кнеза Павла Карађорђевића, др Раденка Станковића, др Иву Перовића, Владу Драгише Цветковића и Влатка Мачека, која је два дана раније, 25. марта 1941. потписала протокол у Бечу о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту.

³⁷ Momčilo Zečević “Slobodan Jovanović i 27. mart” u: *Istorija 20. veka*, Beograd 1/1996, 46.

³⁸ Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito – Prilozi za biografiju*, Beograd 1953, 240.

његову иницијативу.³⁹ У то време он је био наклоњен сарадњи између Југославије и СССР-а.⁴⁰

Сам Слободан Јовановић од почетка одлучно је одбијао сваку своју повезаност са извођењем државног удара 27. марта. Но, док је извођење преврата било још увек у току, Јовановић је био позван у Главни генералштаб, када је и упитан да се лично ангажује. Тада, Јовановић прихватио је да уђе у владу политичких странака свих делова народа. Ушао је у владу Душана Симовића као њен потпредседник.⁴¹

Упркос уверавању сила Осовина да су разлози промене у држави искључиво питања унутрашње политике, на дан 6. априла, Немачка је напала Југославију без постављања ултиматума или објаве рата. Без могућности да утичу на догађаје краљ, влада и врховна команда су се повукли.⁴² Већ 15. априла потписана је капитулација, а југословенска влада напустила је Југославију и кренула за Грчку, Египат и Палестину, након чега је отишла у Лондон јула 1941. године.⁴³

У вођењу државних послова, Јовановић је учествовао током прве две и по године. Заменио је генерала Душана Симовића на челу владе 11. јануара 1942. године, За министра војног именовао је, упркос противљењу неких емиграната, четничког вођу Драгољуба Дражу Михаиловића. Преузевши одговорну функцију, Јовановић се суочио са многобројним потешкоћама, укључујући и страначку и националну подељеност унутар сопствене владе.⁴⁴ Такође и сарадња са краљем Петром је била проблематична, „такав је био размак између њих двојице“ да се то могло и очекивати.⁴⁵ Сама улога Слободана Јовановића пала је на то да одржава на окупу две међусобно супротстављене стране, те да тако покушава да сачува јединство владе. Поднео је оставку 26. јуна 1943. успротививши се одлучно плановима краља Петра да се ожени у Лондону за време рата. Оставку је

³⁹ Небојша Поповић „Слободан Јовановић и Српски културни клуб“ у *Слободан Јовановић – личност и дело*, Београд 1998, 303.

⁴⁰ Живорад Стојковић „Слободан Јовановић 1869-1958. Биографски подаци и прилози. Календарски преглед“ (1991), 766.

⁴¹ *Исто*, 767-768.

⁴² Стеван К. Павловић, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд 2004, 455-456.

⁴³ Veselin Đuretić, *Vlada na bespuću : internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti na političkoj pozornici Drugog svjetskog rata*, Београд 1982, 16.

⁴⁴ С. Бјелица „Кратка биографија Слободана Јовановића“, 212.

⁴⁵ Desimir Tošić, *O ljudima: Eseji, zapisi, sećanja*, Београд 2000, 55-56.

поднео под притиском хрватских министара који су одобравали краљеве планове. Након тога, још извесно време остао је на положају заменика премијера у влади свог наследника, а потом одбио да учествује у наредним чиновничким владама.⁴⁶

Наредне године, 1944, под притиском британске владе, краљ Петар отпустио је чиновничку владу и наименовао коалициону владу са седиштем у Југославији. Пре самог наименовања нове владе, Петар се обратио за савет и Јовановићу који му је предложио да образује „једну репрезентативну политичку владу која би добила јемство да ће и Михаиловићева герила бити признавана и помагана као савезнички покрет отпора“. Краљ је, пак, за председника владе именовао представника Хрватске сељачке странке, последњег бана Хрватске, Ивана Шубашића, а почетком септембра 1944. објавио проглас да јединице партизанског покрета Комунистичке партије Југославије признаје за герилу савезничке стране.⁴⁷

2) Нова Југославија

Покушај западних сила да уједине краљевску владу са комунистичким партизанима, у виду споразума Тито-Шубашић, није био успешан. Тродневни разговори на Вису, од 14. до 16. јуна 1944, довели су до закључења тзв. Вишког споразума (Тито-Шубашић). Шубашић је прихватио федеративно уређење Југославије, одао признање Народноослободилачкој војсци Југославије под командом Јосипа Броза Тита, преузео на себе обавезу да изда декларацију о признавању националних и демократских тековина народноослободилачке борбе, сложио се са потребом појачавања борбених напора против окупатора и осудио сараднике непријатеља. Са своје стране, Национални комитет ослобођења Југославије обавезао се да ће радити на стварању јединствене владе. Договорено је да се питање монархије не покреће до коначног ослобођења Југославије, када би народ одлучио о облику владавине.⁴⁸

⁴⁶ А. Павковић, *нав. дело*, 30.

⁴⁷ Живорад Стојковић „Слободан Јовановић 1869-1958. Биографски подаци и прилози. Календарски преглед“ (1991), 768.

⁴⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 198, 341-342.

Крајем августа 1944. краљ Петар, на предлог председника министарског савета и министра војске, морнарице и ваздухопловства, решио је „да разреши дужности Начелника Штаба Врховне команде у окупираној Отаџбини армиски ђенерал Михаиловић М. Драгољуб и стави на расположење Нашем Министру војске, морнарице и ваздухопловства“.⁴⁹ Два покушаја Драже Михаиловића да спроведе општу мобилизацију, септембра месеца, нису имала успеха, док је краљ Петар, почетком тог истог месеца, упутио позив „патриотима“ да учествују у ослобађању земље под командом маршала Тита. Драгољуб Михаиловић прешао је Дрину, а 17 000 четника напустило је Србију и наставило повлачење кроз Босну према западу. Милан Недић и Димитрије Љотић су , такође, напустили Београд са најближим сарадницима.⁵⁰

Док се током лета Вермахт полако склањао са Балкана, партизани су били продрли на Михаиловићеву територију. Међутим, стварног јачања отпора није било све док Црвена армија није допрла до источних граница Југославије. Маршалу Титу била је потребна совјетска помоћ за заузимање Србије. Совјетске снаге омогућиле су партизанима да 20. октобра уђу у Београд, да би затим продужиле ка Мађарској и препустиле Југословенима да сами ослободе остатак земље и окончају свој грађански рат.⁵¹ Почетком јануара 1945. године била је ослобођена читава Србија.⁵² У међувремену, Британци су све одлучније тражили да се формира јединствена влада. Они су тражили од Ивана Шубашића да крене опет на Вис и да тамо, у договору са Титом, формира јединствену владу.⁵³

Састанак Черчила и Стаљина у Москви, октобра 1944, покренуо је нове разговоре између Јосипа Броза Тита и Ивана Шубашића о образовању јединствене владе. Новим разговорима допринео је совјетско-британски споразум о подели интересних сфера међународног утицаја у Југославији, у односу 50-50. Крајем октобра 1944. састали су се Шубашић и Тито у Белој Цркви, а преговори су настављени у Београду, те завршени

⁴⁹ „Rešenje kralja Petra II o razrešenju Dragoljuba Mihailovića dužnosti načelnika štaba Vrhovne komande, London 29.8.1944.“ у *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1943-1945: dokumenti*, prir. Branko Petranović, Beograd 1981, 369.

⁵⁰ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 346.

⁵¹ С. К. Павловић, *нав. дело*, 480.

⁵² B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 348.

⁵³ „Izveštaj general-majora Vladimira Velebita predsedniku NKOJ o mogućnostima za formiranje jedinstvene vlade, stanju emigracije, diplomatskom aparatu, privrednim pitanjima, London 21.9.1944.“ у *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1943-1945: dokumenti*, , 385.

склапањем другог споразума. Новитет у односу на Вишки споразум било је успостављање нове установе, намесништва, на које је краљ Петар требало да пренесе своја краљевска овлашћења у области међународног представљања. Након склапања овог споразума председник Националног комитета ослобођења Југославије, Едвард Кардељ, и Иван Шубашић су одлетели у Москву на разговоре са Стаљином и Молотовом о примени споразума. Анекс споразума, закључен након повратка Кардеља и Шубашића из Москве, предвиђао је гаранције за рад политичких странака и група, те слободу избора, удруживања и штампе, али и независан рад судова. До сазивања Уставотворне скупштине законодавна власт припадала је Антифашистичком већу националног ослобођења Југославије, а извршна власт јединственој влади. Међутим, до компликација око примене настало је због понашања краља Петра, који је на пренос овлашћења гледао као на своју „тиху абдикацију“.⁵⁴ Он је изнео два приговора у вези са споразумом, први се односио на предложени облик намесништва, а други на то што би АВНОЈ имао да врши неограничену законодавну власт, док Уставотворна скупштина не заврши свој рад. То би значило да је власт у Југославији предата једној јединој политичкој групи.⁵⁵

Напори Британаца, да се споразум спроведе у дело, наставили су се. Јавила се идеја да се АВНОЈ прошири посланицима Народне скупштине Краљевине Југославије, изабраним на последњим општим изборима, из децембра 1938. године. На Кримској конференцији фебруара 1945, ова идеја, прихваћена је у виду препоруке. Прихватањем препоруке Кримске конференције ближио се крај паралелним владама. Краљ Петар прекинуо је опструкцију 2. марта 1945, када је наименовао за намеснике Срђана Будисављевића⁵⁶, Анту Мандића и Душана Серенца. Национални комитет ослобођења Југославије и југословенска влада у избеглиштву истовремено су дали оставке 5. марта. Јосип Броз, већ 7. марта, образовао је јединствену привремену владу Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ). ДФЈ признале су одмах Велика Британија, САД и СССР.⁵⁷

⁵⁴ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 348-351.

⁵⁵ „Direkcija za informativnu službu(Bilten broj 464) objavljuje izjavu Petra II o prigovorima na Sporazum Tito-Šubašić, London 13.1.1945“ u *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1943-1945: dokumenti*, 419.

⁵⁶ Срђан Будисављевић (1884 — 1968) био је српски адвокат и политичар, као и министар унутрашњих дела Краљевине Југославије.

⁵⁷ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 352-353.

Привремена влада, са Титом на челу, укључила је неколицину познатих комуниста, а Антифашистичко веће, укључивањем нових посланика, прогласило се привременим законодавним телом.⁵⁸ Та привремена влада није била формално наставак Националног комитета ослобођења Југославије, али је то била фактички. Она није била јединствена, али мањина у њој (Милан Грол – потпредседник, Иван Шубашић – министар спољних послова и Јурај Шутеј – министар без портфеља) није могла да се без подршке страних фактора супротстави политици Комунистичке партије Југославије и Нардног фронта Југославије.⁵⁹ Одмах су основани народни судови за „колаборационите“ и „непријатеље народа“. У бирачко тело ушли су сви мушкарци и жене старији од 18 година, међутим, бирачко право дато је и млађим особама, које су се бориле са партизанима, а с друге стране, бирачко право одузето је другим разним категоријама становништва.⁶⁰

У међувремену и даље је трајао рат. У завршним операцијама Југословенске армије заробљени су непријатељски војници и квислинзи, заједно са врховним командантом југоистока генерал-пуковником Александром Лером. На крајњем северозападу Југославије, 12. маја, јединице Југословенске армије поразиле су четнике Драже Михаиловића. Тешко потучен, Драгољуб Михаиловић, једва је успео да се склони, али је после дужег скривања и потере био ухваћен марта 1946. године.⁶¹

У мају исто године, избила је и Тршћанска криза, тј. сукоб између Италије и Југославије око територије Трста, Горице и Истре. Тршћанска криза је за тренутак оживела старе наде у страну интервенцију, а западне силе заоштриле су односе са Југославијом. Користећи међународну ситуацију, опозиција у држави, на чијем челу је био Милан Грол, настојала је да ојача положај. Грађанска опозиција схватала је од првог дана Споразум Тито-Шубашић као поделу власти. За време рада Постдамске конференције (јул-август 1945) Британци су поново отворили питање извршења Споразума Тито-Шубашић, сматрајући да он није примењен, да избори нису одржани и АВНОЈ проширен,

⁵⁸ С. К. Павловић, *нав. дело*, 481.

⁵⁹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 380.

⁶⁰ С. К. Павловић, *нав. дело*, 481.

⁶¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 368.

да су демократске слободе угрожене, штампа контролисана, слобода својине оспорена, а вероисповест непоштована.⁶²

Постдамска конференција била је завршена, а да није успела да утиче на извршавање Споразума Тито-Шубашић. Таква ситуација навела је краља Петра да опозове овлашћења која је дао намесницима. Питање повратка монархије било је изгубљено, а овај једностранни потез краља Петра није изазвао никакве последице. Привремена народна скупштина упозната са краљевим опозивом изгласала је „прост прелаз на дневни ред“.⁶³

Председништво Привремене народне скупштине, 11. септембра 1945, расписало је изборе за Уставотворну скупштину за 11. новембар.⁶⁴ Немоћ западних сила да битније утиче на развој политичких прилика у Југославији, током 1945. године, резултирала је потпуним пригушењем опозиције. Пошто је било очигледно да се не могу ослонити на страну интервенцију, прво Грол, а затим и Шубашић поднели су оставке на места у Привременој влади, а 20. септембра прогласили су и да одустају од учешћа на изборима. Након забране јединог опозиционог листа Гролове *Демократије*, уочи одржавања избора, сасвим је нестао било какав облик јавног опозиционог деловања изван система власти.⁶⁵

Уставотворна скупштина сазвана је у Београду 29. новембра 1945. године. Она је донела, на предлог 115 посланика Србије, Декларацију о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), свој први уставотворни акт. ФНРЈ је дефинисана као савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа, који су се слободном вољом изразили да остану уједињени у Југославији. Овом одлуком Уставотворне скупштине престала је да важи функција намесништва, које је уведено Споразумом Тито-Шубашић. У име народа Југославије коначно је укинута монархија, а Петар II, с осталим живим члановима династије Карађорђевића, био је лишен свих права. Након доношења првог устава Републике Уставотворна скупштина наставила је рад као Народна скупштина ФНРЈ. На основу нове уставне праксе Народна скупштина је 1. фебруара 1946. године потврдила листу владе ФНРЈ коју је саставио мандатар Јосип Броз

⁶² Branko Petranović, Čedomir Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije knj. prva*, Beograd 1977. 60.

⁶³ Исто, 62.

⁶⁴ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 931.

⁶⁵ Đoko Tripković “Spoljni faktori i politička kretanja u Jugoslaviji 1945-1955” u *Istorija 20. veka* 12/2, Beograd 1995, 80.

Тито, након консултација са представницима свих партија које су биле у Народном фронту. За потпредседника Министарског савета и председника Контролне комисије при влади ФНРЈ постављен је Едвард Кардељ, а други потпредседник постао је Јаша Продановић. Милован Ђилас, Кирило Савић и Димитар Несторов постављени су за министре без портфеља. Станоје Симић постављен је за министра иностраних послова, а Јосип Броз Тито за министра народне одбране. Уставна основа нове Југославије, ипак, темељила се на одлукама Другог заседања АВНОЈ-а и законима који су пре доношења Устава регулисали установе и нове друштвене односе. Нов поредак настао је још у рату, а не током расправа у Уставотворној скупштини. Многа његова решења била су предвиђана још током рата: скупштински систем заснован на јединству власти, федеративно уређење, изборно право, зборови бирача, једнакост мушкараца и жена пред законом, забрана изазивања расне, националне и верске мржње, начела аграрне реформе, конфискација као посебна форма стварања општенародне имовине. Уставом су проглашени сувереност народа и савезни карактер државе. Основницу власти чиниле су народне скупштине и одбори, из којих су проистицали други, њима подређени органи. Утврђен је мешовити систем привреде: државни, који је имао одлучујућу улогу; задружни, чији је значај наглашен у оквиру нове економије; и приватни, који је био јак у пољопривреди, грађевинарству, занатству и трговини.⁶⁶

⁶⁶ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, 393-395.

II Југословенски народни одбор

1) Питање југословенске политичке емиграције у Лондону након Другог светског рата

Након Првог светског рата, по први пут стало се гледати на питање избеглица као на заједнички, међународни проблем. Око милион Јермена, који су били принуђени да напусте своје куће, лутало је светом. Након револуције у Русији, таласи руских избеглица распршили су се Европом, по Средњем и Далеком истоку. Пред толико великим бројем прогнаника човечанство се није било нашло до тада. Услед тога, Версајским уговором створен је „орган за скупне међународне акције“, Друштво народа. Прва међународна установа за избеглице, *Високи комесаријат за избеглице*, основана је одлуком Савета Друштва народа, 27. јуна 1921. године. Комесаријат био је дужан, не само да указује материјалну помоћ, но и да свим избеглицама обезбеди законску заштиту. Свакако, појава Хитлерове тоталитарне и антисемитске државе значила је неминовно повећање броја избеглица. На подстрек председника Сједињених америчких држава, Френклина Делано Рузвелта, 1938. године основан и је *Међудржавни комитет за избеглице*. Међутим, током Другог светског рата обе ове организације слабо су функционисале, а по окончању рата обе су ликвидиране. Њихови послови прешли су на велику *Међународнуу избегличку организацију*, под окриљем Организације Уједињених народа. Током Другог светског рата померање и пресељавање европског становништва узело је много веће размере него што је то било случај након Првог светског рата. С тим у вези, већ крајем 1943. године, споразумом између четрдесет и четири савезничке државе, основана је и установа којој је главни задатак био да унапред припреми храну, материјал и техничка средства за помоћ тешко страдалим савезничким државама, - *Дирекција Уједињених народа за помоћ и обнову* (познатија под скраћеницом УНРА). У њеној надлежности такође је стављена брига о исхрани и организованом враћању расељених лица кућама. Крајем 1944. године, образован је одсек – *Егзекутива за расељена лица*, као највиша власт за сва питања која се тичу расељених лица. Утврђено је било да од расељених лица нико не треба да против

своје воље буде упућен натраг у земљу, изузимајући ратне злочинце. О животу расељених лица, 1945. до краја 1951. године, о њиховом враћању у отаџбину, о њиховој исхрани и заштити, бринуле су се, поред савезничких војних власти, УНРА и Међународна избелгичка организација.⁶⁷ Емигранти после Другог светског рата, иако су имали, у првим годинама, низ тешкоћа врло брзо су себи обезбедили пристојан живот. Највећи део није се асимиловао, али се прилагодио.⁶⁸

Након Другог светског рата одређен број југословенских грађана није се вратио у земљу. Међународна избегличка организација, приликом свог распуштања, објавила је да је званично 31. децембра 1951. године забележила број од 154 712 југословенских грађана изван своје земље. Највећи број иселио се у Аустралију (23 350), Сједињене Америчке државе (19 621) и друге земље, али их је и остало и у Немачкој (22 281), Аустрији (12 083), Италији (30 875).⁶⁹ У Великој Британији број политичких емиграната процењивао се у истом периоду од 5 500 до 9000 Југословена.⁷⁰ Неопходно је поменути да је близу 90 % југословенских емиграната у Великој Британији било српског националног порекла. Према извештају југословенске амбасаде у Лондону, Срби су чинили 85%, Хрвати 7%, Словенци 3%, а Мађари и фолксдојчери 5% од укупне југословенске емигрантске популације у Великој Британији. С друге стране, у укупном светском југословенском исељеништву Срби су чинили нешто више од 20%.⁷¹ У егзилу се, поред Милоша Црњанског, епископа Николаја Велимировића, Растка Петровића, Живојина Перића, Слободана Драшковића и многих других, задесио и Слободан Јовановић.⁷² Немогућност повратка у Југославију, поред низа разлога, била је додатно онемогућена и једностраним правним актима комунистичке власти. Она је политичким емигрантима, по различитим основама, одузела држављанство.⁷³

⁶⁷ Radoje L. Knežević „Podaci o jugoslovenskoj emigraciji“ u *Poruka* br. 52 , 11-17.

⁶⁸ D. Tošić, *nav. delo*, 54.

⁶⁹ Reprint izdanja: *Poruka : list Jugoslovenskog narodnog odbora*, ur. Branko Gligorić, Beograd 2007, 1.

⁷⁰ N. Popović, *nav. delo*, 329- 328.

⁷¹ Nebojša N. Popović „Poseta Josipa Broza Velikoj Britaniji marta 1953. i jugoslovenska politička emigracija“ u *Istorija 20. veka* 2/2006, 52.

⁷² Драган Суботић „Слободан Јовановић у егзилу“ у *Слободан Јовановић – личност и дело*, Београд 1998, 307.

⁷³ Д. Суботић, *нав. дело*, 156-7.

Жариште политичког деловања југословенске емиграције налазило се у Лондону. Разлог томе био је управо тај што је туда било и седиште избегличких влада током Другог светског рата. У Лондону су се, такође, налазила и седишта и огранци неколико организација.⁷⁴ Организације са југословенским предзнаком биле су Југословенски народни одбор, који је основан 1945; Удружење слободних грађана Југославије, основано 1948. и Ослобођење, основано 1950. године. Такође, постојале су организације са српским предзнаком: Удружење бораца краљевске југословенске војске – Дража Михаиловић, основано 1948; Покрет српских четника – Равна Гора, основано 1959; Главни одбор равногорског покрета ван отаџбине и Збор. Требало би поменути стварање и организацију Српске православне цркве у првој послератној деценији на британском тлу. Хрвати, с друге стране, били су окупљени у две организације: Културно-просветно хрватско друштво у Великој Британији и Удружење Хрвата у Великој Британији. Организација са муслиманским предзнаком била је Удружење босанско-херцеговачко-санџачких муслимана у Великој Британији, која се 1952. формално прикључила хрватској организацији.⁷⁵ Године 1951. на иницијативу Слободана Јовановића, основано је у Лондону и Удружење српских писаца у изгнанству, а на чијем челу је био председник Милош Црњански.⁷⁶ Удружење српских писаца у изгнанству није било политичка организација, али је временом постала најутицајнија културна организација српске емиграције у Западној Европи.⁷⁷

2) Формирање Југословенског народног одбора

Конференција у Постдаму трајала је од 17. јула до 2. августа 1945. године. Ради даљих договора и планова у вези са завршетком рата, састали су се Стаљин, Труман и Черчил. С тим у вези основан је и *Савет Министара иностраних послова*. У то време све препоруке, да се у Југославији одрже слободни избори и да се испуни Споразум Тито-Шубашић, нису уродиле плодом. Краљ Петар, 8. августа, опозвао је своју одлуку о

⁷⁴ N. Popović, *nav. delo*, 329.

⁷⁵ N. Popović „Poseta Josipa Broza Velikoj Britaniji marta 1953. i jugoslovenska politička emigracija“, 52-53.

⁷⁶ *Poruka* br. 4-5, 28.

⁷⁷ Д. Суботић, *нав. дело*, 184.

Намесништву, а потпредседник коалиционе владе, Милан Грол, 18. августа поднео је оставку. Југословенска политичка емиграција у Лондону сматрала је да је народ у Југославији „подвргнут најужаснијој тиранији“, те да је њихова „света дужност“ да осталом свету изнесу ситуацију у земљи.⁷⁸ На иницијативу Слободана Јовановића, већ у августу, у Лондону, одржан је низ састанака и договора међу југословенским политичарима. Циљ ових разговора био је да се пред Савет министара иностраних послова предочи југословенски проблем.⁷⁹

Слободан Јовановић је сматрао да опозиција у Југославији, упркос свим њеним покушајима, није била у могућности да утиче на стање у држави. „Шта је онда остало друго, него да политички људи који су остали у туђини, образују један одбор који ће обелоданити ону готово општу озлојеђеност противу комунистичке диктатуре која у самој земљи није могла доћи до јавног израза. Тако је у јесен 1945. године образован Југословенски народни одбор у Лондону.“⁸⁰ Јовановић је сматрао да значај југословенске емиграције не лежи само у њеној бројности, већ и у њеној моралној снази. „Све што је имао, он је жртвовао отаџбини, а опет зато се његово име не помиње. И он остаје један незнани јунак.“⁸¹

У редовима целокупне југословенске политичке емиграције, мало је било оних организација који су остали доследно југословенски опредељени. Међу таквима највећи углед стећи ће управо Југословенски народни одбор.⁸²

Први чланови Југословенског народног одбора били су: Слободан Јовановић, који је формално постао и његов председник; Јован Бањанин и Богољуб Јефтић, чланови Југословенске националне странке; Већеслав Вилдер, председник Извршног одбора Самосталне демократске странке; Милан Гавриловић, председник Српске земљорадничке странке; Радоје Л. Кнежевић, члан Извршног одбора Демократске странке; Крста Ј. Милетић и Милош Ст. Бобић, чланови Извршног одбора Радикалне странке. Касније су

⁷⁸ „Za slobodnu Jugoslaviju”, *Poruka* br. 30-31, 5.

⁷⁹ N. Popović, *nav. delo*, 329.

⁸⁰ „Govor Slobodana Jovanovića”, *Poruka* br. 4-5, 23.

⁸¹ Слободан Јовановић „Три борбе“ у Драган Суботић, *Слободан Јовановић у емиграцији (1941-1958). Трећа књига*, 210.

⁸² Mira Radojević „Jugoslovenska posleratna emigracija i Josip Broz Tito, *Naša reč o sukobu sa IB-om 1948-49*” u *Tito - viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, Beograd 201, 106.

Одбору приступила још три члана. Године 1948. приступио је Бећир Ђонлагић, члан Главног одбора Југословенске муслиманске организације, а 1952. године приступили су Првислав Грисогоно и Франо Цветиша, познати национални радници.⁸³ За све време свога деловања, Југословенски народни одбор истицао је да су за његове осниваче узети представници оних политичких странака које су примиле одговорност за државни удар 27. марта. На тај начин његови чланови желели су да подвуку разлику између тог народног покрета и Титове комунистичке акције, као и то да борба која је тада започета против нацистичко-фашистичког тоталитаризма, сада се продужава и на борбу против тоталитаризма у комунистичком виду.⁸⁴ У Југословенском народном одбору, пак, није било представника Хрватске сељачке странке. Покушаји Слободана Јовановића да се то промени нису били успешни. Он је у јесен 1945, а и потом покушавао да укључи Влатка Мачека, вођу Хрватске сељачке странке, у Југословенски народни одбор. Такође, ни покушаји да се прикључе и представници Словеначког народног одбора нису успели.⁸⁵

Југословенски народни одбор није био једина политичка група која је оформљена, након 1945. године, у емиграцији. Напротив, Југословенски народни одбор створен је као противтежа Иницијативном одбору за оснивање Српског представништва у САД-у.⁸⁶ Иако је Југословенски народни одбор образован да делује као главни орган југословенске емиграције, то није било могуће. Основани су посебни српски, хрватски и словеначки народни одбори.⁸⁷

3) Апели Југословенског народног одбора

Рад Југословенског народног одбора у почетку се сводио на слање апела разним институцијама у жељи да се промени стање у југословенској држави. Средином августа 1945. почеле су припреме за израду првог меморандума, који је требало да се упуту првој

⁸³ „За slobodnu Jugoslaviju“, *Poruka* br. 31-32, 5.

⁸⁴ „Govor Slobodana Jovanovića“, 23.

⁸⁵ N. Popović, *nav. delo*, 330.

⁸⁶ Д. Суботић, *С. Ј. у егзилу књ.2*, 168-9.

⁸⁷ Димитрије Ђорђевић „Историчар у политици: Слободан Јовановић“ у *Слободан Јовановић – личност и дело*, 121.

конференцији Савета министра иностраних послова. Израда текста поверена је Милану Гавриловићу и Радоју Л. Кнежевићу. Покушаји да убеди Влатка Мачека да потпише ову представку нису били успешни. Мачек је наложио Јурају Крњевићу да потпише, али је он одбио. На крају, потпис на представку, ставили су Слободан Јовановић. Јован Бањанин, Већеслав Вилдер, Милан Гавриловић, Радоје Л. Кнежевић и Крста Милетић.⁸⁸

Прва представка послата је заказаном заседању Савета Министара иностраних послова у Лондону, коју су чинили министри иностраних послова САД-а, Велике Британије, Совјетског Савеза, Француске и Кине. У њој је истакнуто да је у Југославији заведен режим „који нема ничег заједничког са демократијом и слободом, ни у својој политичкој, ни у својој државној организацији. Тај режим потпуно је подвлашћен једној странци, Комунистичкој, тј. једној незнатној мањини и њеној оружаном сили: њеној политичкој полицији и њеној политичкој војсци названој данас Југословенска армија.“ Због таквог стања у држави, Југословенски народни одбор тражио је интервенцију. У представци предложено је да се у Југославији образује репрезентативна Влада и да се изврше слободни избори посредством Савезника. Наглашавајући да се слободни избори не могу извршити без слања једне савезничке Војне мисије која би одржавала ред, али и једне савезничке Цивилне мисије која би водила надзор над изборним радњама. На крају, истакнуто је и то да је Комунистичка странка Југославије погазила сва обећања, изиграла све одредбе Споразума Тито-Шубашић, као и одлуке донете на Јалти о проширењу Владе укључивањем демократских елемената. Упркос погаженим обећањима, легалност Владе призната је од стране Савезника, „који су били условљени поштовањем тих споразума и обавеза били продужени, - чињеница је која изненађује.“⁸⁹ Уз ову представку био је план и да се преда једно објашњење онога што је довело до данашњег стања у Југославији, али радикали из одбора нису желели на то да пристану јер се тиме „вређају браћа Руси“, те је Јовановић решио да то пошаље у своје име.⁹⁰ Исти циљ, као и прва представка, имала је и Декларација упућена савезничким владама од стране југословенских емигрантских првака

⁸⁸ N. Popović, *nav. delo*, 330-331.

⁸⁹ „Za slobodnu Jugoslaviju, Prva pretstavka, 11. IX 1945“, 7.

⁹⁰ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 86.

у Риму. У њој се, такође, истицало да је потребна јака помоћ са стране како би се срушио „Титов режим“, али да те мере треба предузети што пре.⁹¹

Савет Министара иностраних послова у Лондону заседао је краће, него што је било планирано. У другој половини септембра, разишао се незавршених послова. Након успостављања мира, више није било солидарности. Совјетски Савез настојао је да обезбеди, а и прошири своје положаје у Европи и Азији. Тражено је да се и формално признају комунистички режими Источне Европе и Балкана, а Запад није желео да прихвати такву ситуацију као коначну. Почео је Хладни рат.⁹²

Већ 9. новембра 1945, упућена је и друга представка, са насловом *Пред прве Титове „изборе“*, Министрима иностраних послова пет Великих Сила. Подсећајући на прву представку, додато је и то да се „грађански рат шири све више и више“, али и да „према неким обавештењима, у извесним областима Влада врши депортирање становништва.“ Закључивши да се под таквим околностима „ти избори не могу сматрати као израз народне воље“.⁹³

Након избора за Уставотворну скупштину, Југословенски народни одбор одлучио је да Министрима упути један опширан елаборат кроз који је покушано да се оспори легитимитет Титовог режима.⁹⁴ Упућен је елаборат под насловом *Трагедија Југославије*, сматрајући да је трагедија достигла врхунац 11. новембра када су остварени избори за Уставотворну скупштину. Вративши се на новембар 1943. године и Друго заседање у Јајцу, наглашено је да је то био састанак од 208 лица, који нити су били бирани, нити делегирани из свих крајева Југославије, што је опет било разумљиво, имајући у виду да су различита подручја била окупирана од стране Немаца, Италијана, Бугара и Мађара. Али да је на том састанку одлучено да створи „нови Устав за 15 милиона душа у Југославији“. Одлуке са Другог заседања у Јајцу, на даље, представљене су као „тековине“ Титове герилске борбе.⁹⁵ Потписник овог елабората, као и писац и редактор већине меморандума Југословенског народног одбора, Слободан Јовановић, решио је да подвргне критици

⁹¹ B. Petranović, Č. Štrbac, *nav. delo*, 61.

⁹² „Za slobodnu Jugoslaviju”, 5.

⁹³ „Pred Titove izbore”, *Poruka* br. 30-31, 9.

⁹⁴ N. Popović, *nav. delo*, 331

⁹⁵ „Tragedija Jugoslavije”, *Poruka* br. 30-31, 9.

федерално уређење које су комунисти спроводили.⁹⁶ Сматрајући да комунистичка примена федералног уређења није имала за сврху равноправност народа Југославије, но напротив, да је имала за циљ разбијање Југославије у шест вештачких суверених нација које би онда само спајала Комунистичка странка. Као најтипичнији пример српске угрожености и распарчавања државе, наводи се стварање Македоније и као државе и као нације са посебним политичким циљевима. Анализирајући систем полицијске принуде и манипулације Комуниста, на којима је Тито добио готово стопроцентну подршку бирача, пореде са Хитлеровим изборима у Аустрији, као и на Мусолинијев фашистички „плебисцит“. У закључку овог елабората стајало је да је Титова Уставотворна скупштина вештачка творевина и да сва његова власт почива на обмани и употребљеној сили. „Закључци те и такве Уставотворне скупштине никад неће важити и бити обавезни за Југославију.“⁹⁷

Пред Московску конференцију, 12. децембра 1945, Слободан Јовановић решио је да упути још једну кратку представку Министрима иностраних послова САД-у и Велике Британије. Повод за ову краћу поруку биле су вести, које су стизале до чланова Одбора, да је ситуација у земљи све тежа и тежа. Јовановић наводи да „крвопролића, убијства у масама и депортације становништва никако не не престају“, те је тражена помоћ.⁹⁸ Све ове, а и касније предлоге и апеле, те и сам рад Југословенског народног одбора оптерећивале су међуратне политичке размирице, често са партијашким и идеолошким призивима и реперима, које су се наставиле и у емиграцији.⁹⁹

У другој половини 1945. Јовановић се трудио да окупи већи број политичких људи у емиграцији, како би деловање Одбора добило виши организациони ниво. Без резултата остао је још један покушај да се раду Југословенског народног одбора прикључи Влатко Мачек. Након ових неуспешних покушаја ширег политичког обједињавања Јовановић је наставио са апелима.¹⁰⁰ Узроци немогућства већег организовања емиграције могли би се наћи и у томе што је највећи део емиграције у политичком и националном погледу био

⁹⁶ N. Popović, *nav. delo*, 331-332.

⁹⁷ „Tragedija Jugoslavije“, 10-12.

⁹⁸ „Pred Moskovsku konferenciju 12.12.1945.“, *Poruka* br. 30-31, 13.

⁹⁹ Д. Суботић „С. Ј. у егзилу“ у *С. Ј. личност и дело*, 309.

¹⁰⁰ N. Popović, *nav. delo*, 333-334.

окупљен око негативних одређења. Та негативна одређења била су усмерена према Југославији као вишенационалној државној заједници, појединим народима у њој, политичким и друштвеним системима. Један део емиграције изјашњавао се као антијугословенски, други као антихрватски, трећи као антисрпски. Није се било у стању увидети да такве негације и не могу бити добра основа организовања.¹⁰¹

Свакако, фебруара 1946. упућено је писмо и Организацији Уједињених народа. Повод упућивању овог писма било је присуство делегата комунистичке Југославије. Подсећајући на одлике Титовог режима, о којима су писали у претходним писмима, апеловано је да Влада Јосипа Броза Тита треба се сматрати као ненародна, јер је наметнута „силом и да се одржава терором“. Такође, наглашено је да пошто је оваква Влада незаконита, она не би смела да представља земљу, те тако „да југословенска Делегација на првој Скупштини Организације Уједињених народа не може представљати Југославију“.¹⁰²

У марту 1946, упућен је и апел министру иностраних послова Велике Британије, амбасадору САД-а у Лондону, бразилском и турском амбасадору у Лондону. Наиме, краљевска југословенска влада, пре напада Немачке, склонила је златну подлогу Народне банке Југославије, делом у Федералну резервну банку Америке, делом у Банку Енглеске и делом у Бразилску банку. Циљ овог писма, био је да се замоли да се одбије сваки захтев Владе Јосипа Броза да располаже склоњеном народном имовином „на коју она нема права као насилно доведена и насилно на влади одржавана“.¹⁰³

Париској конференцији 17. јуна 1946, упућено је писмо у којима је писано о истим догађајима и проблемима, те се опет апеловало на то да се организују слободни избори у Југославији.¹⁰⁴ Сви ови меморандуми и апели нису наишли ни на какав одјек у британској

¹⁰¹ Mira Radojević „Jugoslovenska posleratna emigracija i Josip Broz Tito, Naša reč o sukobu sa IB-om 1948-49“, 101.

¹⁰² „Organizaciji ujedinjenih nacija 6.2.1946.“, *Poruka* br. 30-31, 13-14.

¹⁰³ „U zaštitu narodne imovine 9.3.1945.“, *Poruka* br. 30-31, 14-15.

¹⁰⁴ „Pariskoj konferenciji 17. 6. 1946.“, *Poruka* br. 30-31, 15-17.

званичној политици. Делатност Југословенског народног одбора није привлачила већу пажњу надлежним службама дипломатског представништва у Лондону.¹⁰⁵

4) Суђење Драгољубу Дражи Михаиловићу

Драгољуб-Дража Михаиловић ухваћен је, од стране југословенских власти, 13. марта 1946. године. Одведен је у затвор да чека суђење. Одмах након саопштења састали су се чланови Југословенског народног одбора. Јовановић је, тада, упутио телеграм Генералном секретару Организације уједињених народа Тригве Лију тражећи да се Михаиловић изведе пред Међународну комисију. У телеграму је истицано да су у Југославији „сви редовни судови растурени и кривични закони укинати“, а да су уместо њих установљени „тзв. Народни судови који нису ништа друго него одбори Комунистичке странке“. Стога, позивали су у помоћ Савет безбедности и све државе чланице Уједињених народа „да се у духу начела Повеље о заштити основних права и слободе појединаца и народа, предузму најхитнији кораци ради образовања једне Међународне анкетне комисије“. Таква комисија би морала да испита све оптужбе подигнуте „од стране Титова режима против Михаиловића и његовог покрета отпора и створила јемства за непристрасно суђење“.¹⁰⁶ Краљ Петар упутио је, такође, писма британском краљу Џорџу VI, америчком председнику Труману и француском председнику Жоржу Бидоу, протестујући против осуде Михаиловића.¹⁰⁷

Пред Војним већем Врховног суда ФНРЈ, 10. јуна, отпочело је суђење двадесетчетворици „издајника и ратна злочинца са Драгољубом-Дражом Михаиловићем на челу“. Тужбу је заступао заступник Војног тужиоца Југословенске армије, потпуковник Милош Минић са помоћником, капетаном Милошем Јовановићем. Поред Драгољуба-Драже Михаиловића оптужени су: Стеван Мољевић, Младен Жујовић, Живко Топаловић, Ђуро Виловић, Радослав-Раде Радић, Славољуб Врањешевић, Милош Глишић, Слободан Јовановић, Божидар Пурић, Момчило Нинчић, Петар Живковић, Радоје Л.

¹⁰⁵ N. Popović, *nav. delo*, 359 – 360.

¹⁰⁶ „Na vest o hvatanju, 26.3.1946.“, *Poruka* br. 30-31.

¹⁰⁷ B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 457.

Кнежевић, Милан Гавриловић, Живан Кнежевић, Константин Фотић, Драгомир-Драги Јовановић, Танасије-Таса Динић, Велибор Јонић, Ђура Докић, Коста Мушицки, Бошко Павловић, Лазар-Лаза Марковић и Коста Кумануди.¹⁰⁸

Сви су проглашени кривим. Оптужени Јовановић, Пурић, Нинчић, Живковић, Гавриловић, Кнежевић Радивоје и Живан и Фотић осуђени су „Што су, продужавајући политику профашистичких диктатура у старој Југославији, после закључења срамне капитулације и бекства из земље стално и упорно спроводили политику подржавања окупације и гушења народноослободилачког устанка у земљи и у ту сврху издавали директиве, да још није време за борбу, давали сталну политичку подршку издајнику Михаиловићу и одржавали везе с Миланом Недићем и другим квислиншким елементима у земљи; што су у истом циљу преко радио емисија распиривали братоубилачку борбу међу народима Југославије, издали оптуженом Михаиловићу наређење о формирању преких судова и примени закона о заштити државе и на тај начин потстицали четнике и квислиншке банде у земљи за злочине над народом, услед чега за те злочине сnose пуну одговорност; што су из државне касе финансирали издају оптуженог Михаиловића и његовиу четника шаљући новац и вршећи војне набавке за четничке формације; што су у иностранству путем радиоемисија и разних лубликација вршили прапаганду за оптуженог Михаиловића и његове четнике приказујући лажно оптуженог Михаиловића у иностранству као носиоца отпора...“¹⁰⁹ У пресуди је стајало да је Слободан Јовановић осуђен на двадесетогодишњу робију са принудним радом, губитак личних и појединих грађанских права у трајању од десет година, те конфискацију целокупне имовине и губитак држављанства.¹¹⁰ Остали чланови Југословенског народног одбора осуђени су такође на лишење слободе: Милан Гавриловић на 15 година, а Радоје Л. Кнежевић на 10 година.¹¹¹ Коста Ст. Павловић пише да је Јовановић „био хладнокрван и смешкао се, али

¹⁰⁸ Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом : стенографске белешке и документа са суђења Драгољубу-Дражи Михаиловићу, Београд 1946, 7.

¹⁰⁹ Исто, 517-518.

¹¹⁰ Д. Суботић, нав. дело, 309

¹¹¹ “Za slobodnu Jugoslaviju”, 6.

у души мора да му је било страшно. Целог живота радити као што је радио и бити од своје земље осуђен као издајник“.¹¹²

Свакако, написано је саопштење које је упућено штампи и новинарским агенцијама 15. јула 1946. године. У саопштењу је наглашено да утврђивање истине није био циљ суђења, те да се то видело „по упорном одбијању да се саслушају понуђени сведоци, спасени савезнички авијатичари, као и официри британских и америчких Војних мисија код двају герилских покрета у Југославији“. Као један од циљева суђења наводи се и тенденција „да се извргне руглу и осрамоти све што је претходило Титову тоталитарном режиму и што није хтело да му се приклони кад је снагом савезничког оружја устоличен у Београду“. Саопштење је завршено молбом Савезницима да стану на крај „неонацистичким режимима, као што је Титов“.¹¹³

До краја пете деценије 20. века Југословенски народни одбор наставио је са обраћањима међународним организацијама и политичарима у циљу да се укаже на стање у Југославији. Меморандуми, представке и писма и даље су упућивани Савету министара иностраних послова, Организацији Уједињених народа, као и америчком парламенту, министрима спољних послова САД и Велике Британије и председнику САД-а Труману. Овим међународним факторима скренута је пажња на то да Титов режим представља опасност за сређивање прилика на Балкану.¹¹⁴

И даље је апеловано на покретање извиђања ситуације у Југославији, у представи упућеној америчком председнику Труману тражена је помоћ за „брзо ослобођење Југославије од јарма агената једног туђег империјализма, и успостављање демократског поретка по жељи народа“.¹¹⁵ Након одбијања Југославије да учествује у Маршаловом плану, Југословенски народни одбор упутио је протест.¹¹⁶ Након смрти Јана Масарика у Чехословачкој, фебруара 1948, Слободан Јовановић послао је краће писмо председнику

¹¹² К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 93.

¹¹³ „Оцена о суђењу“, 15.7.1946.

¹¹⁴ N. Popović, *нав. дело*, 335-336.

¹¹⁵ „Predsedniku H. Trumanu 19. 5. 1947.“, 25-27.

¹¹⁶ „O Maršalovom planu“ 12.7. 1947.

Савета безбедности Организације уједињених народа. У овом писму Јовановић назива комунисте терористичким режимом.¹¹⁷

Од септембра 1945. године, Југословенски народни одбор није пропустио ниједну значајну прилику у међународним односима, а да не подсети на случај Југославије.¹¹⁸ Међутим, сви ови меорандуми наишли су на „глуве уши“. Сви ови покушаји Југословенског народног одбора начисто су пропали када је Југославија ушла у сукоб са Информбироом 1948. године, након чега је Запад кренуо да пружа пуну подршку Јосипу Броз-Титу.¹¹⁹

¹¹⁷ “О propasti Čehoslovačke”, 13.3.1948.

¹¹⁸ “Za slobodnu Jugoslaviju”, 7.

¹¹⁹ Д. Ђорђевић „Историчар у политици: Слободан Јовановић“, 121.

III Часопис *Порука*

1) *Прва Порука*

Југословенски народни одбор, још од свог оснивања, трудио се на томе да се прошири. Међутим, у емиграцији било је доста различитих група које нису имале жеље да се прикључе Одбору. Без обзира на то, покушавано је разним писмима слатим емиграцији да се дође до неког проширења, али узалуд. Такође, у разним емигрантским новинама, као што су *Југославија* и *Ослобођење*, поједини чланови Одбора писали су о ставу и гледишту организације. Априла 1950. године Југословенски народни одбор решио је да се обрати југословенској емиграцији у форми брошуре *Порука Југословенској емиграцији – Србима, Хрватим и Словенцима*. Поред чланова Одбора, брошуру су потписала и три члана Централног одбора народног демократског отпора у земљи за време рата: Владимир Белајчић, Адам Прибићевић и Живко Топаловић.¹²⁰ Циљ ове брошуре био је да се још једном покуша да се уједини ионако већ разједињена српска, а и југословенска политичка емиграција.¹²¹

Након кратког резимирања стања у Европи након Другог светског рата приступило се критици Совјетског Савеза, те је наведено да су Стаљин и Молотов изиграли Запад и злоупотребили извесне одредбе из закључених уговора и тако наметнули комунистичку диктатуру. „Прва жртва била је Југославија, затим Пољска и онда редом све државе Подунавља и Балкана, сем Грчке, коју су у последњем часу спасиле Велика Британија и САД.“ Само годину-две након Другог светског рата дошло је до поделе у свету на два непријатељска блока, те је у таквој атмосфери дошло и до искључења Комунистичке партије Југославије из Информбироа. Упркос неким нагађањима „да то није намештена игра“, Одбор је сматрао да расцеп заиста постоји. Међутим, веровање да ће Тито демократизовати режим у земљи, због приближавања Западу, показало се као узалудно. Истицано је да су нови избори од 26. марта 1950. одржани у истом духу као и претходни,

¹²⁰ *Poruka*, br. 1, 1.

¹²¹ Д. Суботић, *нав. дело*, 198

те је Скупштина „која је из њих произишла, само ново и мрачно дело тоталитарног комунизма, најгрубљи фалсификат народне воље“. Потписници брошуре, наводили су да сукоб између Коминформа и Југославије није ништа изменио ни у економском, ни у политичком погледу.¹²²

Један од повода за писање ове *Поруке* био је и тај што су, по потписницима брошуре, постојали извесни знаци „да Москва жели да разбије Југославију да би тим путем лакше овладала прилазима Јадрану и Средоземљу“. Поредивши политику Мусолинија и Хитлера према Југославији са Стаљиновом политиком сматрали су да је опасност по Југославију озбиљна. „У децембру 1949. године Молотов је упутио врло одређене претње. Москва је открила своје карте и почела отворено потстрекавати све околне сателите на акцију против интегритета Југославије. То је још више скренуло пажњу на нашу земљу. Западни свет је осетио колику важност има положај Југославије у плану совјетске агресије против Запада. Превладало је сазнање да је питање Југославије централно питање Подунавља и Балкана. Тако је сазрела мисао, која је довела до историјски значајне изјаве Претседника Трумана: да ће Влада Сједињених Америчких Држава сматрати сваки спољни напад на Југославију као напад на ма коју чланицу Уједињених нација“. ¹²³

Као два зла, која би требало сузбити, потписници *Поруке*, наводе комунистичку тиранију у отаџбини и сепаратистичке тежње у југословенској емиграцији. Због тога, сматрали су да је од великог значаја да став југословенске емиграције буде што подударнији са тежњама народа у Југославији. Како би то било оствариво, предложена је идеја о стварању једног организованог „Државног представничког тела“ са ауторитетом, које би било способно да „даје директиву и носи одговорност за вођење наше народне државне заједнице пред слободним светом и свима међународним установама“. Представљена су начела и Југословенског народног одбора, за која су сматрали да могу послужити и за организовање остале емиграције и будућег државног представничког тела. Начела су: „1) Отпор народа у земљи и сви напори слободних грађана Југославије у емиграцији морају бити организовано усретсређени за непомирљиву борбу против

¹²²*Poruka* br. 1, 3-4.

¹²³ *Исто*, 4-6.

комунистичког режима и за воспостављање слободе, социјалне правде и демократије у Југославији. 2) Борбу против комунизма треба водити у име начела савремене демократије- Та начела треба да нас руководе и при будућем уређењу државе. 3) Слободна и уједињена Југославија била је и данас јесте историјска стварност и међународна потреба. Она је најчвршће јемство за слободу и напредак и српског и хрватског и словеначког народа, свих грађана њених без разлике. Одржање и солидарно чување југословенске државне заједнице од свих спољних и унутрашњих опасности животна је потреба нашег народа и дужност нашег поколења. 4) Југославија треба да буде организована на демократској и федеративној основи, са средишњим Народним претставништвом и заједничком Владом за послове целе државе. Посебни народни и државни послови федералних јединица треба да остану у пуној надлежности појединих федералних Влада и односних Народних Скупштина. 5) Коначна реч о уређењу ослобођене Југославије припада народу у слободној отаџбини, односно његовој сувереној Уставотворној Скупштини, изабраној општим, тајним и једнаким правом гласа. Одлуке Уставотворне скупштине у уређењу Југославије треба да буду донесене тако, да несумњиво одговарају слободној вољи народних претставника већине Срба, већине Хрвата и већине Словенаца.“¹²⁴ Касније је у гласилу *Поруци* истицано да ова начела нису никакав партијски програм, већ су само основица за будући заједнички рад југословенске емиграције. Ваљало би напоменути да се као писац ове брошуре увек прво помиње Слободан Јовановић, па тек онда у множини сви остали потписници.¹²⁵

Ова брошура имала је доста одјека у југословенској емиграцији. Главни одбор Словеначке демократске странке потписао је резолуцију којом је изјављена солидарност са Југословенским народним одбором.¹²⁶ Слободан Јовановић им је узвратио писмом у којем је изразио захвалност и нагласио да би било потребно да се, међу њима, одржавају сталнији и чвршћи контакти. Група исељеника из Аргентине, такође је упутила писмо подршке са наглашавањем да могу рачунати на њих. Југословенски емигранти из Белгије, који су били организовани у *Социјал-демократски покрет Југословена* са седиштем у Бриселу, такође су подржали *Поруку*. Писма подршке и решености за даљу сарадњу дошла

¹²⁴ *Poruka* br. 1, 7.

¹²⁵ *Poruka* br. 50-51, 6.

¹²⁶ *Poruka* br. 1, 1.

су из других делова југословенске емиграције из Велике Британије, те Француске, Немачке и Швајцарске.¹²⁷

Емигрантски часописи пренели су *Поруку*, углавном у целости са позитивним коментарима, а понегде и са негативним. *Глас канадских Срба*, *Равногорска мисао* из САД-а, *Слога* коју издају емигранти у Аустралији, те *Наша реч*, гласило Српске демократске омладине у Паризу, повољно су се изразили поводом *Поруке*. С друге стране, Главни равногорски одбор ван отаџбине у Лондону објавио је у свом *Гласу Равне Горе* једно дуго полемично саопштење. Иако су се генерално слагали са првобитним идејама које се заступају у *Поруци*, сматрали су да она не носи „потписе оних који овај отпор могу легитимно да претстављају“, као и то да не спомиње „опште познату чињеницу да су се отпор против окупатора и борба наметнута од стране комуниста водили под генералом Михаиловићем“, те да због тога Равногорски одбор нема ничег заједничког са Југословенским народним одбором. Такође, *Хрватски глас* у Канади и *Хрватска ријеч* у Белигији осврнули су се на *Поруку* неповољно.¹²⁸ Упркос свим писмима подршке и исказивања жеље за сарадњом, као и сваки претходни пут, настојања Југословенског народног одбора опет су остала без успеха.¹²⁹

2) Уредништво и издаваштво

Након позитивног одјека брошуре *Порука*, чланови Југословенског народног одбора решили су да оснују часопис под истим именом. Први број листа *Порука* изашао је у Лондону децембра 1950. године. Овај месечни, не баш редовни, часопис излазио је све до децембра 1959. године. Десимир Тошић, у Предговору за репринт издања часописа *Поруке*, истиче две појаве које одликују овај часопис: „Прва је политичка умереност у односу на поратни комунистички режим који је, иначе, све емигранте сумњичио и оптуживао као злочинце, фашисте и сараднике окупатора. С друге стране, читаоци ће се

¹²⁷ „Odjeci Poruke rezolucije“, *Poruka* br. 1, 2-7.

¹²⁸ „Glasovi štampe“, *Poruka* br. 1, 8-10.

¹²⁹ N. Popović, *nav. delo*, 343.

сусрети са скромношћу издавача: нема имена уредника, као ни других имена уобичајених за једно издање“.¹³⁰

Уредник *Поруке* био је Радоје Л. Кнежевић.¹³¹ Он је рођен 1901. године. Након завршеног Филозофског факултета, област – романистика, постао је гимназијски професор. Био је први председник Феријалног савеза, сарадник *Нове Европе* и *Српског књижевног гласника*. Године 1924. одликован је орденом Свети Сава.¹³² У предратно време као опозиционар био је прерано пензионисан и то са 36 година старости. Пред Други светски рат био је и кратко уредник *Српског књижевног гласника*.¹³³ Био је и једини цивил у државном удару од 27. марта 1941. године. Он је за *Поруку* доносио документацију и анализирао догађаје од 25. и 27. марта. Такође, анализирао је и покрет Драже Михаиловића.¹³⁴

Главни сарадници часописа били су Слободан Јовановић, који је углавном писао анализе југословенске власти и Богољуб Јефтић, који се бавио питањима међународне политике и положају Југославије у њој. Њихови чланци нису били потписивани. Поред њих, истицала су се још четворица сарадника Првислав Григосоно, Живко Топаловић, Миодраг Ал. Пурковић и Миодраг Стајић. За све време свога постојања, *Порука* је окупила само 29 сарадника укупно.¹³⁵

Овај часопис излазио је у Великој Британији, САД-у, Француској, Немачкој, Италији и Канади. У Венецуели, Аустралији, Белгији и Немачкој, могла се наручити *Порука* од наименованих људи из емиграције.¹³⁶ Издавачи *Поруке*, Југословенски народни одбор, у почетку су сами финансирали овај часопис, из својих личних уштеђевина за време емиграције у Лондону. Када је то престало да буде довољно, прешло се на скупљање претплата.¹³⁷ Међутим, претплате нису плаћане, те се наглашавало да „листу не стоји НИКАКАВ ФОНД на расположењу. Издајемо га на мале личне жртве, да

¹³⁰ *Reprint izdanja: Poruka : list Jugoslovenskog narodnog odbora izdanja*, 1-2.

¹³¹ *Исто*, 2.

¹³² *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928, 67.

¹³³ *Reprint izdanja: Poruka*, 2.

¹³⁴ *Исто*, 2.

¹³⁵ *Исто*, 2.

¹³⁶ *Poruka* br. 7, 16.

¹³⁷ *Исто*, 2.

задовољимо националну потребу. Стога овим путем упућујемо апел својим пријатељима и читаоцима да нам пошаљу што пре претплату за неколико бројева....“¹³⁸ Апеловало се из броја у број: „Извесни пријатељи не журе са слањем претплате, рачунајући да од њиховог незнатног приноса не зависи опстанак *Поруке*. Варају се. Од малог се чини велико“.¹³⁹ Како би се омогућило помагање излажења гласила, као и објављивање или подупирање штампања повремених публикација, у Лондону 10. јула 1954. године, основана је задруга *Просвета*. Слободан Јовановић је изабран за председника Управног одбора уредничке Задруге. На његов предлог за председника *Просвете* изабран је Првислав Григосоно.¹⁴⁰ Но финансирање гласила и даље је ишло тешко. У мају 1955. уредништво је било принуђено да сведе гласило на осам, уместо до тада шеснаест страна.¹⁴¹ Међутим, након таквог корака, дошло је до преокрета, те је од јуна 1955. финансијско стање регулисано.¹⁴² Свакако, образовањем *Просвете* „омогућено је да се преброде мање финансијске кризе, а с тим се и број претплатника стално повећавао“.¹⁴³ Све до 1959. године оваквav систем функционисао је када је, управо због финансијских потешкоћа, обустављено издавање *Поруке*.¹⁴⁴

Ваљало би напоменути да је, те исте 1954. године, поред задруге *Просвета*, формирано и Радно веће за Велику Британију при Југословенском народном одбору. Председник овог већа опет је био Слободан Јовановић. Идеја је била да се учврсти сарадња утврђеног радног већа са Југословенским народним одбором, при чему би Веће радило у складу са начелима прве *Поруке*.¹⁴⁵ При формирању Радног већа истакнуто је: „да је очување државне заједнице Југославије у највишем интересу и Срба и Хрвата и Словенаца; да је прва дужност национално-демократске борбене емиграције окренути се лицем нашем народу у земљи и са њим бити што више у моралном и посебном додиру, јер само у њему и на њему је наша будућност и будућност наше једине отаџбине. Борба противу комунистичког режима и за ослобођење земље има се водити у име начела

¹³⁸ *Poruka* br. 8, 16.

¹³⁹ *Poruka* br. 11, 16.

¹⁴⁰ Д. Суботић, *нав. дело*, 248-249.

¹⁴¹ *Poruka* br. 28, 8.

¹⁴² *Poruka* br. 29, 16.

¹⁴³ „Zadruga Prosveta“, *Poruka* br. 38-39, 23.

¹⁴⁴ *Poruka*, br. 57, 3.

¹⁴⁵ *Poruka*, br. 18, 15.

савремене демократије. Иако је то први циљ, он није сам по себи довољан за васпостављање пуне грађанске слободе, социјалне правде и демократије у Југославији...“¹⁴⁶

3) Главне црте часописа

Након издавања брошуре *Порука Југословенској емиграцији – Србима, Хрватим и Словенцима*, чланови Југословенског народног одбора сматрали су да је потребно објавити утиске емиграције о самој брошури. У том циљу издат је и први број часописа *Порука*. У почетку, био је замишљен као привремени билтен у коме би се предочили актуелни догађаји и рад Одбора, као и остале емиграције. Уредништво је сматрало, да изношење ових вести и разматрања, могу послужити читаоцима за подстрек и дискусију.¹⁴⁷ По речима самих чланова циљ је био: „Да тако даду изван отаџбине свој допринос за право ослобођење и препород, да пружи свету слику исељене Југославије, достојне слободе и културе напрема постојећој тиранији у земљи.“¹⁴⁸ Међутим, иако замишљен као привремен, доживео је да излази све до децембра 1959. године.¹⁴⁹

Сваки број часописа имао је одређену форму. Уводни чланци претежно су се бавили актуелним темама у Југославији.¹⁵⁰ Историјске годишњице обележаване су анализама и историјским освртима. Изложено је доста историјских извора као што су разна писма и документи. У другом броју *Поруке* изнети су документи о догађајима око 25. марта.¹⁵¹ У каснијим бројевима, представљена је Крфска декларација, адреса Народног вијећа, регентов одговор Народном вијећу,¹⁵² документи о Споразуму Тито-Шубашић,¹⁵³ тајна нота о Солуну и још многи други текстови и документа.¹⁵⁴ Сакупљањем по разним

¹⁴⁶ *Poruka* br. 19, 4.

¹⁴⁷ *Poruka*, br. 1, 1.

¹⁴⁸ *Poruka* br. 4/5, 1.

¹⁴⁹ *Poruka* br. 57, 1

¹⁵⁰ „Vreme u kome živimo“ u *Poruka* br. 4/5; „Na sramotu gost“ br. 11; „Poseta i politika“ br.12....

¹⁵¹ „Dokumenti o 25. martu 1941“, *Poruka* br. 2, 18-19.

¹⁵² „Kako je stvorena Jugoslavija dokumenti“, *Poruka* br. 9, 7.

¹⁵³ „Sporazumi Tito-Šubašić dokumenti“, *Poruka* br. 11, 4-13.

¹⁵⁴ „Tajna nota o Solunu(25. mart 1941)“, *Poruka* br. 19, 15.

југословенским публикацијама, покушавало се да се направи и статистика становништва Југославије. „Први поратни попис становништва Југославије извршен је 15. марта 1948. Он ни до данас није објављен у потпуности, Саопштена је само укупна цифра становништва у земљи, као и по појединим републикама и већим насељима. Поред тога, могли су се наћи делимични подаци по разним дневним листовима и часописима. Статистике по срезовима, као и о вероисповестима, још се чувају као државна тајна. Пабирчећи по разним комунистичким публикацијама, саставили смо ове овде статистичке податке о југословенском становништву. Ништа ни приближно овако потпуно није досад објављено, било у земљи, било у иностранству.“¹⁵⁵

Постојале су сталне рубрике *Гласови штампе* и *Белешке*. Рубрика *Белешке* представљала је осврт на актуелна дешавања и рад Већа Југословенског народног одбора.¹⁵⁶ У *Гласовима штампе* преношени су текстови из емигрантске штампе као што су *Службене новине* и *Ослобођење*,¹⁵⁷ али и текстови из југословенске штампе као што су *Политика* и *Борба*.¹⁵⁸ Анализиране су и одређене књиге у рубрици *Преглед књига*, које су у међувремену објављиване. Дат је приказ књиге Адама Прибићевића, *Од господина до сељака*,¹⁵⁹ Алберта Б. Сајца, *Михаиловић, варалица или херој*,¹⁶⁰ Миодрага Ал. Пурковића, *Споменица о Првом устанку*...¹⁶¹

¹⁵⁵ „Stanovništvo prema popisu Jugoslavije od 15. marta 1948“, *Poruka* br. 9, 11.

¹⁵⁶ *Poruka* br. 18.

¹⁵⁷ *Poruka* br. 19, 10-11.

¹⁵⁸ *Poruka* br. 8, 14-15.

¹⁵⁹ *Poruka* br. 15, 12 .

¹⁶⁰ *Poruka* br. 16, 10.

¹⁶¹ *Poruka* br. 25, 13-14.

IV Разматрања Слободана Јовановића у *Поруци*

1) *О Титу*

Слободан Јовановић, у својим разматрањима у *Поруци*, највише пажње посветио је комунистима, титоизму и државној управи. Јосипу Брозу Титу као личности није давао превише простора. Међутим, постоји, између редова, по које разматрање и о њему самом. Иако је посматрао личност Јосипа Броза Тита кроз призму диктатора, сматрао је да су њега на диктатуру упућивале одређене околности. „Познат и признат само у кругу малобројне Комунистичке странке, он није могао доспети до власти ношен једним јаким народним покретом...Захваљујући погрешкама савезничке дипломатије и неувиђавности Шубашићеве Владе, а уз припомоћ Црвене армије, он је одједном постао господар Југославије, у којој га осем његових комунистичких другова нико други није познавао... И разуме се он Комунист није могао у некомунистичкој Југославији владати друкчије него диктаторски.“¹⁶²

Међутим, какве год околности Титовог доласка на власт биле, он када је устоличио своју власт, Јовановић сматра, да му друго ништа није ни било важно. Сам раскид Југославије са Информбироом 1948. године, Јовановић је тумачио као Титов страх да ће га Стаљин сменити, те довести неког другог на чело Југославије. Дакле, по Јовановићу, чувено *Титово не*, није се догодило због страха од претварања Југославије у још један сателит Совјетског Савеза, нити идеолошко размимоилажење у тумачењу марксизма, него управо због Титовог властољубља. Сматрао је да је тек касније дошло до оправдања да се Стаљин и Тито не слажу око тумачења марксизма. „Његова пажња данас је сва усретсређена на једну тачку: како да се одржи на власти. Ништа друго њега се не тиче. Не тичу га се чак ни основна питања државне организације. Организовао је само оно што је ради учвршћивања његове диктатуре било преко потребно: организовао је војску и полицију. Све друго је у несређеном стању.“ Колико је Титово властољубље било јако, Јовановић је налазио и у томе што је врх странке био затворен круг, како не би могао доћи

¹⁶² Slobodan Jovanović „Tito iznad blokova“, *Poruka*, br. 30-31, 4.

неко нов, млађи и можда преузео његово вођство. „Тито се не стара да одгаји у омладини себи наследника, и воли да га сматрају незамењивим. То ласка његовој диктаторској таштини; али, с друге стране, то комунистичком режиму даје изглед *владе стараца*.“ ¹⁶³

Свакако, ни у врху Комунистичке партије, Тито није трпео никога „ко би независно од њега, за свој лични рачун постао моћан и утицајан“. Јовановић наводи као примере Пеку Дапчевића, који је из војске пребачен у Извршно веће да се бави економским питањима, и Александра Ранковића који је био „неко време свемоћни шеф Тајне полиције“, а „уклоњен с тог положаја и остављен с празном титулом Потпретседника Извршног већа без икакве стварне моћи“. ¹⁶⁴ Александра Ранковића Тито је у потпуности склонио 1. јула 1966. године. Тада је, на Четвртој седници Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Ранковић искључен из Савеза комуниста Југославије. ¹⁶⁵

По Јовановићу, Тито није обраћао пажњу ни на идеолошка питања. Када је дошло до раскида са Информбироом 1948, Тито је оставио Кардељу и Ђиласу да тај проблем објасне. Када је дошло до разлаза са Ђиласом, опет је идеолошку борбу оставио Кардељу. „Тито, уколико је узимао реч, осуђивао је Ђиласа више у име страначке дисциплине него у име страначке идеологије.“ Јовановић, ни у говорима које је држао Тито, није налазио ништа што би одавало „апостолску веру у марксизам“. „Уопште његови говори не трепере никаквим одушевљењем за идеје.“ ¹⁶⁶

2) О Титоизму

Сам епоним *титоизам* представља ознаку за југословенску верзију социјализма. Као што је совјетска верзија социјализма називана стаљинизмом, или, пак, маоизам како је називана кинеска верзија социјализма. Епоним *титоизам* појавио се након сукоба Комунистичке партије Југославије са Информбироом 1948. године, готово у исто време у источној и западној штампи, али у Југославији није коришћен. Било би погрешно свести

¹⁶³ S. Jovanović „Titoizam“, *Poruka*, br. 9, 2- 3.

¹⁶⁴ Исто. 4.

¹⁶⁵ Драгољуб Јовановић, *Медаљони књ. 4*, Београд 2008, 114.

¹⁶⁶ S. Jovanović „Titoizam“, 3.

титоизам на Тита или на његове личне намере. Реч је о сложеном политичком систему са особеном друштвеном структуром, сложеном мрежом различитих групних интереса и вишеслојним конфликтним потенцијалом.¹⁶⁷

Јовановић је доста пажње посветио феномену титоизма, често га поредећи са комунистичким поретком у Совјетском Савезу, од кога је толико желео да се разликује.¹⁶⁸ У једном говору који је одржао Едвард Кардрељ 1954. године, изнета је тврдња да је Југославија имала свој оригинални систем, за разлику од стаљинизма, који се још пре сукоба са Информбироом стао развијати независно од совјетских образаца. Међутим, ову тврдњу је, такође, Јовановић побио чињеницама. „Цео свет зна да су све до прекида с Москвом Титовци били слепи подржаваоци стаљинизма. Сасвим по совјетским обрасцима вршили су индустријализацију по сваку цену, уз национализацију индустријских предузећа и уз колективизацију сеоских газдинстава. Њихове сеоске радне задруге биле су само лоша копија, копија руских колхоза – и зато што су биле копија, нису се могле одржати на нашем тлу. И то доба духовног робовања Совјетима, у Југославији је силом власти одржаван прави култ Стаљина, - и на београдском Универзитету професор филозофије означавао је Стаљина као највећег живог филозофа.“¹⁶⁹

У самом Совјетском Савезу титоизам је означаван у виду ревизионизма и издаје комунизма, а на Западу у смислу мање репресивног социјализма или меког тоталитаризма.¹⁷⁰ „Тито је тврдио да свака комунистичка држава има права да социјализам изграђује на свој посебни начин према својим потребама и могућностима. Из тога је даље изилазило, што је за Тита било главно, да Совјети не треба да се мешају у питање, ко ће у којој држави вршити врховно руководство. Ово Титово гледиште Стаљин је одбацио као јерес, али оно је нашло одјека у западно-демократској штампи, која му је дала име титоизма, и поздравила га као први покушај комунистичких држава да се ослободе зависности од Совјета.“¹⁷¹ Јовановић је био другачијег мишљења. Наиме, он је сматрао да се у страној штампи идеолошке разлике између стаљинизма и титоизма превише узимају

¹⁶⁷ Teodor Kuljić „Titoizam: tri perspektive“ u *Tito- viđenja i tumačenja*, 539 -540.

¹⁶⁸ Д. Суботић, *нав. дело*, 286.

¹⁶⁹ S. Jovanović „Kardeljev govor u Oslu“, *Poruka* br. 27, 3.

¹⁷⁰ T. Kuljić „Titoizam: tri perspektive“, 539-540.

¹⁷¹ S. Jovanović „Tito i Sovjeti“, *Poruka* br. 40, 3.

за озбиљно. „Ту се говори о титоизму као о једној новој идеологији, - и, уколико се Тито у спољашњој политици више приближује Западу, утолико је и страна штампа већма готова да види у титоизму знатно ублажавање комунизма. За ову заблуду стране штампе Титовци не могу сносити одговорност. Они нису престајали тврдити да су, и поред војних и финансијских веза са Западом, остали марксисти.“¹⁷²

Јовановић је безброј пута понављао своју констатацију, а то је да ако су се југословенски комунисти одрекли Стаљина, они се нису одрекли и Лењина.¹⁷³ „Титова идеологија била је и остала марксизам-лењинизам. Између његовог и совјетског комунизма разлика је била само у томе што Совјети domeћу на марскизам-лењинизам још и стаљинизам. Али с овим додатком или без њега, комунизам нема ничег заједничког са демократијом.“¹⁷⁴ Он је сматрао да уопште титоизам, као нова идеологија, не постоји, те да је нетачна претпоставка да је титоизам нешто између западно-европског социјализма и руског комунизма. „То је под новим именом опет комунизам.“¹⁷⁵

„По казивању самих Титоваца, ево у чему се они разликују од Стаљина. Стаљин је, кажу они, наметнуо радништву господарство својих чиновника, које није ништа лакше него господарство приватних капиталиста. Од прекида с Москвом, међутим, Тито све више тежи да радништво ослободи чиновничког господарства. У Совјетској Унији комунизам се држи на бирократској централизацији; у Југославији, он би имао све више да се држи на радничкој самоуправи. По уверавању Титоваца, да радничка самоуправа већ је на путу остварења; фабрике су уступљене радницима, и они рукују њима као господари,“ Јовановић је приступио анализи реченице: „Фабрике су уступљене радницима“, те закључио да, пошто је у Југославији извршена потпуна национализација индустријских предузећа, сопственик фабрике јесте само држава, а не радници. Затим је нагласио да, иако јесу формирано раднички савети, поред њих и даље постоји директор који не представља раднике, но саму државу. Јовановић је сматрао да је овакав систем

¹⁷² S. Jovanović „Titoizam“, 2.

¹⁷³ S. Jovanović „Posle Zagrebačkog kongresa“ „Poruka br. 9, 5.

¹⁷⁴ S. Jovanović „Đilasov slučaj“, „Poruka br. 18, 4.

¹⁷⁵ S. Jovanović „Titoizam“, 4.

направљен како би Влада, која није била више у стању да из државног буџета покрива губитке индустријских предузећа, пренела са себе одговорност на раднике.¹⁷⁶

Раднички савети били су уведени у 215 југословенских предузећа (80 у Србији, 67 у Хрватској, 39 у Словенији, као и у неким предузећима у другим републикама). Први раднички савет изабран је 31. децембра 1949. у фабрици цемента *Првоборац* у Солину код Сплита. Избор првих радничких савета носио је политичко-идеолошко обележје са јаким нагласком пропагандистичке акције, у виду парола, транспарената, манифестација.¹⁷⁷ Раднички савети имали су од 15 до 120 чланова, а у предузећима са мање од 30 запослених читав колектив је чинио раднички савет. Идеја је била да раднички савет доноси најважнија акта предузећа, закључке о пословању, бира и опозива чланове управног одбора, одлучује о расподели дела вишка вредности којим је предузеће располагало. У време увођења радничких савета тај део вишка вредности био је заиста безначајан, а правила су доношена уз сагласност државних органа. Овлашћења партијске организације, управног одбора и директора у непосредном управљању предузећем и у персоналној политици била су значајна.¹⁷⁸

У комунистичком часопису *Нова мисао* августа 1953. Милован Ђилас је објавио један чланак са називом *Почетак краја и почетка*. Овај чланак имао је за циљ да буде својеврсна критика стаљинизма, те и да се објасне идеолошке разлике између југословенских и руских комуниста. Против стаљинизма Ђилас је истицао то да у Совјетском Савезу не постоји диктатура пролетеријата, но државни капитализам. “Средства производње нису предана радницима, него држави, - и, ако раднике не експлоатишу више приватни капиталисти, њих експлоатишу државни чиновници, који располажу подржављеним средствима.” Ђилас је у наведеном чланку ретко помињао партију. Јовановић у томе је видео разлог да је Ђиласу без сумње било незгодно да, говорећи о Совјетском Савезу, напада исту комунистичку диктатуру каквој и он сам припада.¹⁷⁹

¹⁷⁶ S. Jovanović „Titoizam“, 2-3.

¹⁷⁷ B. Petranović, Č. Štrbac, *nav. delo*, 292.

¹⁷⁸ *Исто*, 296.

¹⁷⁹ S. Jovanović „Jedno službeno tumačenje Titoizma“, *Poruka*, br. 17, 16. decembar 1953.2.

„Маркс је доказивао да у капиталистичком друштву радник производи више него што је потребно за његов опстанак, али да тај вишак – тзв. вишак вредности – присваја себи капиталист, захваљујући томе што се средства производње налазе у његовој личној својини... У социјалистичком друштву, где би се средства производње налазила у друштвеној својини, сав вишак вредности припадао би радном народу, и могао би бити употребљен на подизање његовог животног стандарда. У Совјетској Унији, држава, као једини сопственик средстава производње, узима сав вишак вредности, и уместо да га употреби на подизање животног стандарда радног народа, употребљује га на одржавање свог огромног бирократског апарата.“¹⁸⁰ Јовановић је, ипак, сматарао да је совјетски модел државног капитализма и даље на снази и у Југославији. Средства производње и даље су добрим делом припадала држави. Радници би, по наведеном, требало да троше вишак вредности који су они сами и произвели, али то се у Југославији није дешавало. Вишак вредности, и даље, се делио са државом. „Радништво добија онолико колико остаје, пошто је држава узела свој део, чију је величину сама одредила.“ Јовановић према томе закључује да државни капитализам влада и у Југославији. „И у једној и у другој земљи, држава је присвојила средства производње, дошла на место послодавца, и начинила раднике зависним од свога чиновништва.“¹⁸¹ У више наврата, Јовановић је подвукао да поред самоуправе, као лек против капитализма, постоји још начина де се он сузбије. То су слобода штампе, збора и удружења, те уопште све слободе које спадају у такозвана права грађана.¹⁸²

Међу комунистима говорило се и о умањивању моћи саме организације партије, као и у локалној управи. Свакако, Јовановићу је ова борба југословенских комуниста против бирократије деловала парадоксално. Борба Комунистичке партије Југославије се, у суштини, сводила на борбу против њих самих. Међутим, у врховима државне управе, где је и лежало средиште бирократског система, није се мењало ништа. „У врховима државне управе сва је власт усретсређена код једне једине странке, и то Комунистичке. Тај једнопартијски систем, или, како Комунисти обично кажу, та партијска монолитност онако како су је Лењин и Стаљин извели у пракси, има ове одлике: (1) Све друге странке

¹⁸⁰S. Jovanović „Samouprava u komunističkoj Jugoslaviji“, *Poruka* br. 11, 2.

¹⁸¹ S. Jovanović „Jedno službeno tumačenje Titoizma“, 3.

¹⁸² S. Jovanović „Samouprava u komunističkoj Jugoslaviji“, 3.

осем једне Комунистичке забрањене су законом; (2) Једина постојећа, па према томе и једина владајућа Комунистичка странка организована је централистички, у једном Централном комитету, који уствари претставља највишу власт истовремено и у држави, и у партији; (3) Унутар тог Централног комитета дискусија је допуштена, али, када се једном донесе закључак, он се не сме више оспоравати, - и ко год се не би слепо држао тог закључка, био би кажњен као војник који се огрешио о дисциплину; (4) Закључци Централног комитета не смеју се у јавности дискутовати. Поједини чиновници могу у примени тих закључака грешити; али Централни комитет, кад формулише партијско гледиште о једном питању, сматра се непогрешним; (5) Као што се не смеју критиковати закључци Централног комитета, тако се не смеју критиковати ни његови чланови лично. Ко би могао веровати у непогрешивост њихових закључака, ако би вера у њихову личну непогрешност била поколебана?.. Да ли треба доказивати да између овог Стаљиновог система и оног Титовог нема баш никакве разлике?.. У осталоме, Тито, ни усред својих најжешћих напада на бирократију, није уз бирократију осуђивао и једнопартијски систем. Напротив, навек је говорио да и даље остаје његов верни поборник. Али како се тај систем, који је сав замишљен у знаку непогрешности Комунистичке странке и свемоћи државне власти, може одвојити било од бирократског система, или од Стаљиновог комунизма?“¹⁸³

Шести конгрес Савеза комуниста Југославије одржан је у Загребу од 2. до 7. новембра 1952. године. У послератној историографији и политикологији владало је мишљење да је након Загребачког конгреса наступио период демократизације југословенског комунистичког система. Тада је промењен назив партије, из Комунистичке партије Југославије у Савез комуниста Југославије. Циљ промене назива био је покушај дистанцирања од Совјетског Савеза, а приближавања Марсковом *Савезу комуниста*.¹⁸⁴ Међутим, део чланства Комунистичке партије Југославије није могао да се снађе у текућим преоријентацијама саме странке. У сукобу су биле старе идеје и култови са новим.¹⁸⁵ Такође, југословенско добијање кредита од западних земаља сигурно није лако пало комунистима. На Загребачком конгресу Тито је одржао дуг говор у коме је главна

¹⁸³ S. Jovanović „Titoizam“, 4.

¹⁸⁴ Д. Суботић, *нав. дело*, 288-289.

¹⁸⁵ В. Petranović, Ђ. Štrbac, *нав. дело*, 333.

тема опет био сукоб са Информбироом. Инсистирајући на томе да се Стаљин одвојио од марксизма, Тито је, по Јовановићу, покушавао да учврсти ауторитет у својој странци. „Једном правоверном Комунисту мора тешко ићи у главу, да је, ради одбране државне независности од комунистичке Русије, ваљало примити финансијску зависност од капиталистичког Запада, и да је, због неслагања са Стаљином у тумачењу марксизма, ваљало побећи под скут Енглеза и Американаца... Да правоверних Комуниста има још увек у Југославији, изгледа вероватно већ по томе што се Тито толико успије да свој сукоб с Москвом оправда... Тито је у Загребу толико, насупрот Стаљину, наглашавао свој марксизам, као да се бојао да о његовом марксизму постоји нека сумња.“ Поред Информбироа и његових присталица, на конгресу нападани су „и сви они који се враћају на *застареле идеје буржоаске демократије*“, такозвани реакционари. Позиване су све комунистичке организације у борбу против реакционарних утицаја са Запада.¹⁸⁶

С друге стране, давање финансијске помоћи Југославији, од стране Запада, имало је своју цену. Притисак Совјетског Савеза приморао је Југославију да „умири“ своју политику и приближи се Западу. Сарадња са Западом и његова војна помоћ били су, по проценама државног и партијског врха једини начин да се опстане. Незавидна је била економска и социјална ситуација у земљи која је била проузрокована економском блокадом, неродним годинама и глађу, те великим издвајањима за одбрану земље и модернизацију војске.¹⁸⁷

Заузврат финансијској помоћи тражило се од Југославије да се демократизује. С тим у вези донета су два нова закона: закон о кривично-судском поступку и закон о скупштинским изборима. Запад је поздравио ове законе означивши их као пут Југославије ка демократији. Међутим, Јовановић је увидео да је овај пут ка демократији био илузоран. Нови закон о кривично-судском поступку прописао је да појединац не сме бити произвољно лишен слободе од стране полиције. Јовановић је ту ипак видео проблем. Наиме, када у једној демократској земљи полиција противзаконито лиши некога слободе, против њеног поступка могло би се предузети низ мера. Те мере су: подношење тужбе суду који је потпуно независан од Владе, узбуњивање јавног мњења путем слободне

¹⁸⁶S. Jovanović „Posle Zagrebačkog kongresa“, 5-6.

¹⁸⁷ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita(1944-1974)*, Beograd 2014, 15.

штампе; опозиција би могла напасти власт ради незаконите радње њених полицијских органа. Међутим, те мере у Југославији нису биле могуће. „Судови нису независни; штампа није слободна; у Скупштини нема Опозиције.“ Јовановић је закључио да: „Данашња Југославија јесте све пре него друштво слободних грађана. Власт је ту свемоћна. Према томе, и приватна слобода, макар и проглашена законом, може постојати само утолико уколико то власт буде хтела.“ Када је у питању изборни закон и ту има доста проблема. До доношења поменутог закона на изборе излазила је једна странка, а гласање се вршило само по једној кандидатској листи, која је била утврђена на збору бирача. Све ово задржано је и у новом закону, али је допуштено извесном броју бирача да независно од збора истакне своју кандидатску листу. У том случају једино што би се могло десити је цепање јединствене комунистичке странке на две, или више њих. Јовановић је поставио питање: „Шта би тиме права Опозиција, која је незадовољна комунистичким режимом уопште, добила?“ Одговор на то питање је очигледан, ништа. Јовановић је подвукао да се поједине демократске установе „не могу калемити на комунистички систем“, те да лична слобода и слобода опозиције не могу се издвојити из целокупног демократског система. Оне као такве не могу постојати. „То је што и Тито осећа; и кад му његови заштитници са Запада саветују демократисање установа, он им се мора у себи чудити, како они не виде да би то за њега био акт самоубиства.“¹⁸⁸

Свакако и ови уступци, које је нови изборни закон учинио, готово су били онемогућени због притиска комуниста. Само кандидовање вршено је на збору бирача, дизањем руке, дакле јавно. Могла се водити евиденција ко је како гласао. „На изборима од 22 новембра,¹⁸⁹ сви кандидати, с изузетком само четворице, били су кандидати службене Комунистичке странке. Под таквим околностима, уздржавање од гласања био је једини начин на који се опозиција још могла испољити “ Демократизација није била ни близу остварења, Јовановић је закључио: „Избори који се врше по једној кандидатској листи, не могу имати правог политичког значаја.“ Сматрао је изборе једном „парадном приредбом“.¹⁹⁰

¹⁸⁸ S. Jovanović „Titova demokratija“, *Poruka*, br. 16, 3-4.

¹⁸⁹ Избори за посланике Народне скупштине ФНРЈ – 22. новембра 1953.

¹⁹⁰ S. Jovanović „Posle izbora od 22. novembra“, *Poruka* br. 17. 1 -2.

Слободан Јовановић, у својим политичким разматрањима, скоро увек је избегавао пристрасност и критички процењивао. Његове процене биле су засноване на аргументацији коју он излаже и за и против одређеног становишта, а не на простој идентификацији политичког тора, односно одређења којем то становиште припада.¹⁹¹ Међутим, када је разматрао о комунистичком систему у Југославији, чини се да је одступао од свог генерално неутралног приступа. Истицани су, у овом случају, највише негативни аспекти комунистичке власти, али је свакако био у стању да, и тада, увиди и неке позитивне стране. Након прекида с Москвом, комунистичка стега у Југославији заиста је стала попуштати. С тим у вези, Јовановић наводи да су се растуруле сеоске радне задруге, фабрике су се предале радницима, административни надзор над локалним заједницама почео је мање да се осећа. „Чак и Комунистичка странка унеколико се повлачи у позадину. Уопште, самоуправне организације примају на себе све више послова било савезне или републичке власти.“ Ипак, ово је било, по Јовановићу, само делимично. Иако признаје да су стеге комунистичке власти биле, ипак, попустиле, Јовановић није сматрао да је до правог демократизовања икада дошло. Како би икаква демократизација постојеће власти могла да се деси било је потребно да се потпуно признају права човека и грађанина и да се укине комунистички једнопартијски систем.¹⁹²

Нешто раније, марта 1953. године преминуо је Стаљин. Његова смрт пробудила је код југословенских комуниста наду, али и страх од помирења са Совјетским Савезом.¹⁹³ Наступила је нормализација односа између Москве и Београда, те долази до преокрета у југословенској намери да се демократизује. Јовановић је у овоме видео повратак Југославије под утицај Совјета, а долазак Хрушчова¹⁹⁴ и Булгањина¹⁹⁵ у Југославију, по њему је било ван сваких граница обичне нормализације односа. Хрушчов је тада дао једну изјаву у којој је Јовановић видео све доказе у корист своје тврдње, а то је да титоизам нема

¹⁹¹ А. Павковић, *нав дело*, 325

¹⁹² S. Jovanović „Kraj titove demokratije“, *Poruka* br. 29, 4.

¹⁹³ Lj. Dimić, *nav. delo*, 15.

¹⁹⁴ Никита Сергејевич Хрушчов је био вођа Совјетског Савеза након Стаљинове смрти. Био је први секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза од 1953. до 1964. и Премијер Совјетског Савеза од 1958. до 1964. године.

¹⁹⁵ Николај Александрович Булгањин је био истакнути совјетски политичар, који је био на месту министра одбране (1953—1955) и премијер (1955—1958).

много разлика од стаљинизма. „У име Совјетског Савеза није дао Титу просто помиловање или амнестију; дао му је много више: дао му је *обновљење суђења*. Тим новим поступком утврдило се да је 1948 Тито био неправедно осуђен на основу лажних докумената које је Берија *фабрицирао*. Према томе изгледало би да не стоји да се Тито био отпадио од праве комунистичке идеологије, - и то што се називало *титоизам* погрешно се приписивало Титу.“¹⁹⁶ Но ипак, овакав след догађаја Тито је искористио да „шири глас како је титоизам победио стаљинизам“. Међутим, по Јовановићу, оваква ситуација је била сама противречна. С једне стране, Тито се одупирао руском утицају, а са друге, он се и даље држао једнопартијског система, који је чинио суштину стаљинизма. Ипак, мале разлике су постојале. У Русији, комунисти су вршили своју диктатуру преко државног чиновништва, док су у Југославији вршили преко чланова самоуправних тела и предузећа. Међутим, Јовановић истиче да су и једни и други били ревносни и послушни комунисти.¹⁹⁷

Ипак, Стаљинова смрт није могла довести до измирења две, у много чему, супротне концепције о сарадњи комунистичких партија и социјалистичких земаља. Процес помирења јесте започет тајном преписком између Хрушчова и Тита и потписивањем Београдске, 1955, а затим и Московске декларације 1956. године. Међутим, стечено поверење догађаји у Мађарској 1956. године преточили су у обострано разочарање. На другој страни, Тита је мучила једнострана сарадња са Западом. Инсистирање Запада на либерализацији економије, промени концепата друштвеног развоја, преоријентацију индустрије, постепено приближавање и укључивање у западни војни савез, нужна демократизација власти, смањење политичке улоге партије, неминовно напуштање основних начела социјализма, изискивало је удаљавање од Запада колико и од Истока. Покушај да Југославија не нагиње ни на Запад, а ни на Исток, чинило је приближавање балканским суседима Грчкој и Турској и формирање Балканског пакта. Такође, поновним јачањем кризе око Трста убрзано је удаљавање од Запада. Полако је

¹⁹⁶ S. Jovanović „Kraj titove demokratije“, 4.

¹⁹⁷ S. Jovanović „Tito i Sovjeti“, 3.

сазревала свест у Југославији да пристајање уз било коју страну не иде у корист држави, те се почело залагати за политику неутралности.¹⁹⁸

Почело се левитирати између Истока и Запада, али уз тврдњу да су југословенски комунисти сагласни и са једном и са другом страном. Јовановићу, пак, није било најјасније како неко може бити у исто време сагласан са две дијаметрално супротне стране. „Штавише, он не престаје тврдити да не види зашто два блока, и поред својих идеолошких разлика, не би могла један крај другог у миру живети, па чак и један с другим сарађивати. То је што он назива *активном коегзистенцијом*. Некада Тито је, уз Жданова, стајао на крајњем левом крилу Комунистичке странке, које је желео да се противу Западне Демократије води рат до истраге. Пут од рата до истраге, па до активне коегзистенције јесте врло дуг, и Тито га је морао прећи само тако, ако се у међувремену његов непомирљиви комунизам из доба ждановштине јако разблажио. Он данас тако потцењује значај идеолошких разлика између блокова, као да идеолошки фанатизам он више не разуме. Могуће су две претпоставке. По једној, Тито се само прави да је изнад блокова, док је у потаји сав за совјетски блок. По другој претпоставци, Титу доиста није стало ни до једнога блока, јер откако се дочепао власти, он има само једну жељу, а то је да се на власти одржи.“ Свакако, Титу су били потребни добри односи и са западним и са источним блоком. Западни блок био му је потребан због финансијске помоћи, а источни како би „и даље важио као Комунист у очима своје властите Странке.“ Јовановић напомиње да идеју активне коегзистенције није измислио Тито, него Совјети, али да је он ту паролу прихватио како би му било олакшано левитирање између два блока.¹⁹⁹ Заиста, идеја о мирољубивој коегзистенцији била је Лењина. У историјској ситуацији када је Лењин, сматрајући да је све мање вероватно да ће избити светска социјалистичка револуција, а уједно да је нужно потребно остварити свим средствима тековине Октобарске револуције у непријатељском капиталистичком окружењу, успоставио је концепцију о мирољубивој коегзистенцији између држава различитих друштвено-политичких система.²⁰⁰

¹⁹⁸ Lj. Dimić, *nav delo*, 15-16.

¹⁹⁹ S. Jovanović „Tito iznad blokova“ *Poruka*, br. 30-31, 3-4.

²⁰⁰ Blagović Božica. "Idejne osnove miroљubive aktivne koegzistencije." u *Politička misao*, vol. 11, br. 4, 1974, 37.

Међутим, колико год се Тито трудио да буде неутралан између два блока, он свакако у идеолошком погледу не може бити. Јовановић констатује да „он је сав против западног блока, иако на Западу верују да им је, ако нико други, а оно бар Тито сигуран“.²⁰¹ Штавише, након побуне у Мађарској, Јовановић наводи да је Тито само у начелу још увек осуђивао стаљинизам.²⁰²

Додуше, добри односи са Совјетским Савезом били су краткотрајни. Општу стагнацију у односима Совјетског Савеза и Југославије, као и њених партија, наговестило је одбијање представника СКЈ да на Саветовању у Москви прихвате и потпишу заједничку Декларацију дванаест комунистичких и радничких партија.²⁰³ Наиме, средином новембра 1957. године била је одржана конференција већ поменутих дванаест комунистичких и радничких партија. На овој конференцији учествовао је Совјетски Савез са својим сателитима, те Кина, Вијетнам, Кореја, и на њој је и донета поменута Декларација. Југославија није била позвана да учествује на конгресу, али када је Декларација већ била састављена, она је била понуђена и Југославији на потписивање. Међутим, Југославија је то одбила. Два су разлога постојала за такав поступак. Први разлог било је наглашавање одржавања и учвршћивања Варшавског пакта, чему је Југославија била противна. Други разлог била је бачена анатема на ревизионисте у самој Декларацији, а југословенски комунисти су сматрали да се под називом „ревизиониста“ налази и југословенска комунистичка странка. „Декларација је састављена врло растегљиво - и онај ко не би читао између редова, не би у осуди ревизионизма нашао никакву алузију на Титовце. Али Комунисти се знају између себе, и Титовци су без сумње вични да у једној комунистичкој декларацији осете и оно што се није рекло изреком, али се ипак мислило.“ Како одбијање потписивања Декларације не би значило да се Тито везао за Запад, он је пожурio да одмах затим одбије и даље примање војне помоћи од САД-а. Оваквим поступком желео је да покаже да се Југославија држи на подједнаком одстојању од оба блока.²⁰⁴

Након одбијања потписивања Декларације, уследила је идеолошка критика југословенске спољне политике. Совјети су сматрали да југословенска политика директно

²⁰¹ S. Jovanović „Omladina u Jugoslaviji“, *Poruka* br. 36, 4.

²⁰² S. Jovanović „Tito i Sovjeti“, 4.

²⁰³ Lj. Dimić, *nav. delo*, 240.

²⁰⁴ S. Jovanović „Tito i Moskovska deklaracija“, *Poruka* br. 47, 3.

подрива јединство комунистичког покрета. Југословенски комунисти критиковани су због своје *егоцентричности* и својеврсног *југословенског национализма*.²⁰⁵ Један од совјетских првака, Суслов, напао је југословенске комунисте да су ревизионисти, тј. да њихов национални комунизам није ништа друго но одступање од правог и чистог марксизма. „Тим поводом, Тито је изјавио да он и његови другови ниу национални Комунисти, него Комунисти без икаквог епитета. Националног комунизма нема! То је један термин који су сковали западни новинари, и којим стога један прави Комунист као Суслов не би требало да се служи. Све ово мора изгледати чудно стога, што је од 1948, па све до данашњега дана, Тито тврдио и тврди, да свака комунистичка земља има права да изграђује социјализам самостално од Кремља, према својим посебним домаћим приликама. Ако сада тај комунизам који код сваког народа добија нешто друкчији вид, не заслужује назив националног комунизма, онда човек доиста више не зна шта међу Комунистима речи значе.“ Међутим, Јовановић ову Титову изјаву разуме и правда из разлога што је то Тито говорио за широку комунистичку публику, а да се код те исте публике назив „национални комунизам“ толико озлогласио да је малтене значио исто што и издајник комунизма. Стога, Тито није ни имао пуно избора него да се огради од тог назива.²⁰⁶

Априла 1958. године, сукоб између Совјетског Савеза и Југославије је ескалирао. Совјети су тада Нацрт Програма СКЈ означили директним нападом на совјетски комунизам и модел социјализма. На удару совјетске пропаганде нашле су се основне поставке Нацрта Програма СКЈ. Након тога, совјетска страна бојкотовала је и VII конгрес СКЈ, а Програм СКЈ оцењен је као *ревизионистички*. Совјетски став поделиле су и остале земље социјалистичког тabora. Овакав став читавог совјетског блока био је последица југословенског одбијања да потпише Декларацију из новембра 1957.²⁰⁷ Југословенски одговор био је да је став из 1948. остао истоветан, они су били вољни да сарађују са свим комунистичким државама, али под условом потпуне равноправности. Јовановић је био убеђен да, колико год да је Тито био решен да да отпор Совјетима, он ће покушавати да отворен прекид са њима избегне. И Тито и Кардељ су у говорима, на конгресу у Љубљани 22. априла исте године, истакли да је Варшавски пакт био једна неизбежна одбрамбена

²⁰⁵ Lj. Dimić, *nav. delo*, 241.

²⁰⁶ S. Jovanović „Titov govor pred Socijalističkim savezom“, *Poruka* br. 43, 3-4.

²⁰⁷ Lj. Dimić, *nav. delo*, 242.

мера уперена против формирања западног војног блока. „То већ није било подједнако удаљавање од оба блока. То је већ био знак неког приближавања Совјетском војном блоку.“²⁰⁸

Упркос покушају југословенских комуниста да ублаже сукоб уочено је нагло захлађење односа, а сукоб је пренет и у међудржавну сферу односа Југославије и Совјетског Савеза. Унапред заказана посета Ворошилова²⁰⁹ Југославији, заказана за 10. мај 1958, само дан раније била је отказана. Титов одговор био је умерен са констатацијом да такав потез представља увреду за било коју суверену државу. Јуна 1958. укинута су, за Југославију, врло важни кредитни и економски споразуми. Дошло је до кварења свих видова односа Југославије са Совјетским Савезом, али и са осталим социјалистичким државама.²¹⁰ Јовановић је сматрао да је за овај сукоб једина кривица припадала Совјетском Савезу. „Титовци су се само бранили од њихових напада. У великом говору који је држао поводом совјетске хајке против Југославије, Тито се усмеравао колико је једном тако охолом и плаховитом човеку уопште било могућно.“²¹¹

Од СКЈ тражено је да прихвати критике и да одустане од својих ставова, који су, по Москви, били неприхватљиви. Међутим то је за југословенске комунисте било сасвим немогуће.²¹² Јовановић је констатовао да колико год Титу било важно да се приближи Совјетима до крајњих домета, ипак је постојала једна граница. Ни под којим случајем да не постане совјетски сателит који би стајао под њиховом војном командом. С друге стране, увидевши да је јако тешко бити између два блока самостално, помишљало се на образовање трећег блока. Јовановић на тај блок је гледао као на „Савез неутралаца“, чија би улога била да у интересу мира посредује између источног и западног блока. „На челу тог трећег блока стајали би Нехру²¹³, Насер²¹⁴ и сам Тито, који сматра да, ако не по

²⁰⁸ S. Jovanović „Skupštinski izbori i komunistički kongres“, *Poruka* br. 49, 3.

²⁰⁹ Климент Јефремович Ворошилов је био совјетски војни командант и политичар. Године 1953. године Ворошилов је постављен за председавајућег Президијума Врховног совјета са Никитом Хрушчовим као првим секретаром Комунистичке партије и Маљенковым као премијером Совјетског Савеза.

²¹⁰ Lj. Dimić, *nav. delo*, 244-245.

²¹¹ S. Jovanović „Hruščov i Tito“, *Poruka* br. 50-51, 4.

²¹² Lj. Dimić, *nav. delo*, 245-246.

²¹³ Џавахарлал Нехру је био први премијер Индије, државник и политичар који се, после Гандија, сматра за најзначајнијег борца за ослобођење Индије од колонијалног ropства.

²¹⁴ Гамал Абдел Насер је био војник и председник Египта.

величини Југославије, а оно по својој личној вредности заслужује да стане у исти ред с претставником Индије и претставником Арапске Заједнице.“ Оно што је одмах пало у очи Слободану Јовановићу било је то што је Тито био комуниста, а Насер националиста. Међутим, Јовановић је то разумео као неку врсту двосмислене сарадње.²¹⁵

Враћајући се, по последњи пут, на сукоб Тита и Совјета, Јовановић је дошао до закључка да је највећа жртва била управо теорија марксизма. И једни и други, како би дали својим оптужбама идеолошку тежину, стали су се позивати на Маркса. И једни и други, не желећи да се одрекну тачности својих теорија, извртали су Маркове речи, како би доказали да друга страна није у праву. Таквим поступком, Јовановић процењује да је вера у сам марксизам поколебана. „Ко је пратио полемику између московске *Правде* и београдске *Борбе*, а није иначе проучавао марксизам, тај је морао доћи до закључка да у марксизму, иако је он проглашен за науку, није уствари ништа научно доказано, и да је зато могућно тумачити марксизам час у корист Совјета, а час у корист Титоваца. У тим тумачењима наводи из Маркса стали су одједном личити на она саопштења у којима службена штампа, често на силу Бога, објашњава и правда Владине поступке. Ма колико то изгледало чудно, то се на неки начин ипак да разумети. У комунистичкој држави, нико, па ни сам Маркс, не сме имати друго мишљење, него оно које је за Владу повољно.“²¹⁶

3) О комунистима

Крајем марта 1954. године одржан је Четврти пленум Централног комитета Савеза комуниста Југославије. Главна тачка дневног реда био је извештај Александра Ранковића о стању партије и њеној организацији. Према Ранковићевим подацима чланови партије били су разврстани у четири групе: раднике, сељаке, службенике и остале. Најмањи проценат у партији заузимали су радници. Јовановић је напоменуо да странка која себе саму сматра као првенствено радничку има мање од трећине чланова радника.²¹⁷

²¹⁵ S. Jovanović „Hruščov i Tito“, 5.

²¹⁶ Исто 5-6.

²¹⁷ S. Jovanović „Unutrašnje teškoće jugoslovenskih komunista“, *Poruka*, br. 20, 3.

„Пошто су уништили сав управни апарат старе Југославије и установили нове, тзв. народне власти, Титовци су на Шестом конгресу своје Странке донели одлуку, да после овога понарођавања државне управе комунистичка страначка организација не треба више да се меша у административне послове. Као из тих послова, тако исто и из привредних предузећа и културних установа Комунисти би требало да се повуку, и да убудуће сав свој рад упуте у правцу васпитавања радног народа и духу своје идеологије. Као што је више пута наглашавано, они не би више командовали, него би дејствовали убеђивањем.“ Јовановић је назначио да је то међу комунистима изазвало пометњу, те да је један део наставио да и даље „командује“, други део се ограничио на теоријска расправљања, а трећи део је мислио да странка више нема шта да ради. Као унутрашње тешкоће комуниста, Јовановић наводи као први проблем странке то да су комунисти изгубили своју борбеност, јер су већ дуго на власти, те да је због тога потребно стављати пред њу нове задатке, како би се она одржала.²¹⁸ „Поникли из гериле, Титовци су и на влади остали герила. Они умеју да воде Странку у борбу противу непријатеља, али не умеју да управљају државом.“²¹⁹ Други проблем био је тај што је странка имала мали број радника. „Слабо одазивање радника комунистичкој пропаганди не може се објаснити друкчије него тиме, што они нису задовољни својим садашњим стањем.“ Трећи проблем јесте тај да углед странке код интелектуалаца је био у видном опадању, те како би то ублажили, решено је да се заведе контрола комунистичких одбора при издавачким предузећима и при уредништвима листова.²²⁰

Комунисти нису били задовољни ни стањем у којем се налазила књижевност. Они су критиковали што су у књижевности и даље обрађивани национални мотиви за разлику од социјалних. Јовановић указује на чињеницу да је национализам производ дугог историјског процеса, док је југословенско комунистичко поимање социјалног било неодређено. Незадовољство југословенских комуниста огледало се и у томе што је читалачка публика радије читала западну књижевност, но оно што су јој домаћи комунистички писци нудили. Јовановић је пронашао разлог у томе што су домаћи комунистички писци нудили такву врсту садржаја која, нити је довољно књижевна нити

²¹⁸ S. Jovanović „Unutrašnje teškoće jugoslovenskih komunista“, 4.

²¹⁹ S. Jovanović „Komunisti sami o sebi“, *Poruka*, br 15, 4.

²²⁰ S. Jovanović „Unutrašnje teškoće jugoslovenskih komunista“, 3.

довољно савремена, те да је сасвим природно да се окретало забавнијем и приближнијем штиву. „Комунистичко ограђивање од западне књижевности показује да не може бити јасније да су Титовци били и остали Комунисти. Од Запада, они не примају ни идеје ни установе; не примају чак ни књижевне моде; једино што примају, то је новац.“ На ове проблеме комунисти нису желели да дају као одговор цензуру, међутим, сматрали су да се треба вршити надзор. Наиме, постојала је бојазан да ће читаоци бити „заведени рђавом буржоаском књижевношћу“. У том циљу, намеравао је да се ради на превођењу класика марксизма. Јовановић наводи сумње у то да неће бити увођења цензуре, наводећи Ранковићеву изјаву о потреби поштравања надзора над издавачким предузећима и листовима“, коју је он схватио као наговештавање цензуре. Јовановић је сматрао да чак ни већина људи у врху странке није била довољно упозната са теоријом марксизма, те да ју је добила из друге руке, па да је тако и не разуме. „Читајући њихове марксистичке говоре, тако једнолике и тако троме, човек има утисак да они исповедају марксизам само још по стеченој навици и из политичког рачуна... Титовци без сумње увиђају да им је, ради опстанка на власти, потребно одржавати код народа веру у марксизам. Али ту веру они сами више немају, - или бар немају у пуном и правом заносу, - и зато је не могу ни на друге преносити. Једино им остаје да покушају наметнути народу марксизам полицијским путем.“²²¹

И током 1955. године било је говора о негативним појавама у многим организацијама СКЈ. Број чланова почео је да опада. Говорило се да је завладала апатија, да се чланарина не плаћа, са седница се изостаје. Приличан број комуниста уопште не прати политичке проблеме и друштвени рад, нити чита штампу. Јавио се и проблем око тога што у локалним предузећима почело је да се мисли само на нивоу локала, а не нивоу читаве државне заједнице, Тито је ово називао „локализам“ и „шовинизам“. „Он би хтео да комунистичке организације насупрот локалним и професионалним интересима заступају интересе целе друштвене заједнице. Али у комунистичких организација као да о тим интересима нема много свести.“ Јовановић је уочио да је стање борбености код комуниста природно опало из разлога што нису имали опозицију. Непостојање опозиције доводи до тога да се није имало против кога борити. Што се тиче мањка интересовања за

²²¹S. Jovanović „Titovci i duhovni život u Jugoslaviji“, *Poruka* br. 22, 2-4.

идеологију, Јовановић је поновио да, од разлаза са Москвом, ни само вођство комуниста није било начисто са својом идеологијом, те како би онда могли бити и остали чланови.²²²

Јовановићу је било сасвим очигледно „да социјалне свести у оном смислу у коме је правоверни социјалисти разумеју, нема чак ни у редовима Комунистичке странке. Од те свести постоји само један спољашњи знак који се састоји у томе, што људи називају једни друге друговима.“²²³ Као ретко ко, Слободан Јовановић је знао да и најсложеније проблеме политичке теорије доведе до разветног облика и тако учини приступачним. Суштина, коју је он докучио, под његовом руком добијала је висок степен разветности и прозирности.²²⁴

Југословенски комунисти нису били задовољни ни са расположењем омладине у држави. На Шестом пленуму ЦК СКЈ расправљало се и о питању омладине, али на такав начин да се дао стећи утисак како и сам Тито увиђа да нема подршку омладине. Говорило се о томе да је један део омладине аполитичан, други део анархичан, а да постоји и одређен број младих људи „којима не оскудева социјална свест, а ни интересовање за политику, али који су према комунистичком режиму непријатељски расположени“. Југословенски комунисти су узрок, таквом стању, налазили у утицају „деструктивних идеја Запада“. Међутим, Јовановић је указао праве разлоге. Крајњи узрок аполитичности омладине налазио се у самим институцијама комунистичке Југославије. Наиме, ако нема слободе штампе и избора, како би се код иког могло пробудити интересовање за политику. „Не би се она ни за спорт интересовала, кад би ту имала да гледа увек исте играче како се боре за једну награду коју им нико не оспорава.“ Проблем анархизма омладине видео је у томе што је велики део становништва из села отишао у градове. „Ти који су били отргнути из своје сеоске средине, раскинули су и са својим старим моралним појмовима...“ Док трећа група омладине која је стално нешто критиковала, Јовановић је констатовао, да је представљала општи израз незадовољства. „Укратко, све што се данас код омладине не

²²²S. Jovanović „Današnje stanje jugoslovenske komunističke stranke“, *Poruka* br. 33, 4-5.

²²³S. Jovanović „Šta Kardelj zamera komunistima“, *Poruka* br. 38-39, 4.

²²⁴ Данило Н. Баста, *Пет ликова Слободана Јовановића*, Београд 2003, 23.

свиђа Титовцима, јесте више или мање последица њиховог властитог режима. Према томе, пре него би узели да поправљају омладину, требало би да поправе себе саме.“²²⁵

Ваљало би напоменути и такозвани Београдски процес који је Јовановићу послужио за још једну анализу комуниста и њихове власти. Југословенска полиција ухапсила је 1957. године познате социјалистичке прваке Александра Павловића, адвоката, и Богдана Крекића, као и професоре београдског Универзитета Драгослава Страњаковића и Милана Жујовића. Суђење им је одржано у Београду од 31. јануара до 3. фебруара 1958. године.²²⁶

„У пресуди изреченој 4. фебруара Суд је установио да су Крекић и Павловић криви што су заједно са Драгославом Страњаковићем, у намери насилног и противуставног обарања власти радног народа у нашој земљи, разбијања националног јединства и другог непријатељског рада против ФНРЈ, организовали почетком прошле године групу која се повезала са непријатељским избегличким групама у иностранству. Што се тиче Милана Жујовића, он је осуђен јер је примио од Страњаковића програм горе поменуте групе, у намери да тај напис достави избегличкој четничкој организацији у Паризу, којом руководи Младен Жујовић. ... Павловић је осуђен на строги затвор од осам година и шест месеци, Крекић на строги затвор од седам година, а Милан Жујовић на строги затвор од четири године. Страњаковићу је због болести суђење одложено.“²²⁷

Оваквим поступком комунисти су, по Јовановићу, доказали да се и даље држе правила: ко није с нама, тај је против нас. Тако су и судови у Југославији функционисали. Чим се утврди да оптуженик не гаји комунистичка уверења, престаје се са утврђивањем кривичног дела. Јовановић закључује: „Противу комунистичке диктатуре морају бити сви пријатељи слободе, стајали они на десници или на левици. Али од свих критика Титовцима је, изгледа, најнепријатнија критика која долази од Социјалиста.“²²⁸

²²⁵ S. Jovanović „Omladina u Jugoslaviji“, 3-5.

²²⁶ Д. Суботић, *нав. дело*, 345.

²²⁷ S. Jovanović „Beogradsko suđenje socijalistima“, *Poruka* br. 48, 3.

²²⁸ *Исто*, 5.

4) О уставним променама и законима

Комунистичка партија Југославије, обухватајући руковођење *општенародном имовином* истовремено је обезбедила контролу и руковођење преко административно-оперативних руководиоца. Етатизација је само продубљивала централистички начин руковођења. Тако су извршно-политички органи све више надјачавали представничка тела власти. Успостављени систем имао је општи узор у Сојветском Савезу. Основне установе су произиласе из народноослободилачког рата и револуције, али је основна форма Устава преузета из совјетског модела, као и неке институције. Она се пре свега изражавала у улози државе у друштву, јер су држава и њени органи постављени као руководећа снага целокупног друштвеног живота и свих друштвених организација. Принцип свемоћи руководеће улоге државе и њених органа у друштвеном уређењу морао је у пракси довести до свемоћи државне и партијске бирократије.²²⁹ Међутим, након разлаза са Информбироом 1948, стало се на пут централизацији државе. Покушано је колико-толико да се децентрализује, дебирократизује и демократизује. На основу *Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива*, из јуна 1950, као и низа закона из 1951. започела је реорганизација државне управе преношењем послова са савезних на републичке, односно локалне органе управе.²³⁰

Као наставак реорганизације, почетком маја 1952. године, објављен је нацрт новог Устава у југословенској штампи. Тим поводом, Слободан Јовановић написао је свој први већи чланак у *Поруци*, под насловом *Уставна промена у Југославији*.²³¹ Главна одреба Нацрта била је стварање дводомног система. „Постоји једна Народна скупштина која се дели на два дома. Први дом, који би одговарао једном политичком парламенту, бира се посредним начином, преко чланова општинских управа и преко чланова радничких савета. Избори се врше по једној јединој кандидатској листи, коју саставља један одбор, одређен од тих истих бирача који треба да именују и посланике. Дакле, народ не бира посланике непосредним начином, а слобода кандидовања не постоји. Други дом, који би одговарао

²²⁹ B. Petranović, Č. Štrbac, *nav. delo*, 67-68.

²³⁰ Д. Суботић, *нав. дело*, 319.

²³¹ N. Popović, *nav. delo*, 343.

једном привредном парламенту, бира се по професијама. У њему би, углавном, требало да буду претстављене поједине гране производње. Индустријска предузећа повлашћена су на штету пољопривредних предузећа на основу тога, што је њихов удео у стварању народног дохотка већи... Народна скупштина бира једно Претседништво од 35 до 40 чланова, које би, отприлике, требало да буде Влада. Из средине Претседништва Скупштина и даље бира једног Претседника Републике.“²³² Јовановић, који је био присталица дводомног парламентарног система, није био нимало задовољан овом концепцијом.²³³

Истицао је како по поменутом Нацрту ниједан од два дома не би могао да се бира непосредно од народа, те поредио Други дом са корпоративним парламентом фашистичке Италије. Такође, повлашћивање индустријских предузећа на штету пољопривредних пореди са повлашћивањем јаче порезаних класа какво је постојало пре завођења општег права гласа. Када су у питању федеративне јединице, Јовановић је закључио да оне немају никакву гаранцију потврђену Уставом, те да уместо оне буду заступљене у Горњем дому, узео се корпоративни парламент. Поредио је звање председника Републике у Југославији и на Западу, он увиђа одређене разлике. Наиме, на Западу председник Републике је шеф извршне власти, док је у законодавној власти он слабији чинилац од Парламента. У комунистичким државама, пак, сва власт је концентрисана у личности која има звање председника.²³⁴

Иако председник у свим западним демократским државама има полицију, у Југославији пак постоји и тајна полиција, коју Јовановић види као оруђе за држање страха и зависности чланова Народне скупштине и чланова Председништва. Јовановићу то звање опет има више сличности са фашистичким државама но са западним демократским земљама. „Већ на први поглед, види се, да је нацрт новог Устава, као и досадашњи Устав, далеко од онога што се на Западу сматра демократијом. И после уставне промене диктатура Комунистичке странке остала би онаква каква је и била. Сва би се разлика

²³² S. Jovanović „Ustavna promena u Jugoslaviji“, *Poruka* br. 7, 3.

²³³ N. Popović, *nav. delo*, 343.

²³⁴ S. Jovanović „Ustavna promena u Jugoslaviji“, 3.

састојала у томе, што би та диктатура много јаче, или бар много очигледније, била усредсређена у рукама једног шефа.“²³⁵

За мање од годину дана, 13. јануара 1953, донет је нови Устав, а већ 14. јануара Тито је био изабран за председника Републике. По новом Уставу одређено је да председника бира једна Народна скупштина која није постојала по старом Уставу, те је стога било логично да се прво изабере Скупштина па тек онда председник. Међутим, сазвана је стара Скупштина и она је извршила избор председника. „Изгледа да се Титу журило да се што пре устоличи за Претседника Републике, па макар се за тај посао морала употребити и једна Скупштина која, строго узимајући, и не би била надлежна.“ У поређењу са нацртом Устава, коначни текст разликовао се у одређеним цртама. Међутим, Јовановић је видео у њима исту тежњу, а то је да се државно уређење учини мање федералистичким, а врховна власт мање колегијалном. По новом Уставу, Народна скупштина подељена је на два дома: Савезно веће, са политичким функцијама и Веће произвођача са економским функцијама. Уместо већа у којем су биле заступљене федерације, сада је формирано Веће произвођача. Федерације, као накнаду, уведене су у Савезно веће, додуше један део њихових представника. Међутим, пошто нису чинили већину, оне нису биле у могућности да много утичу на рад Савезног већа. Ипак, дато им је право вета. „Према томе, садашњи правни положај федеративних јединица не би се могао без њиховог пристанка мењати. Таква заштита стечених права јесте оно најмање што се члановима једног савеза мора дати. Иначе, један савез могао би се, и преко воље својих чланова, претворити у јединствену државу.“ Овакво ограничење власти федерацијама ступило је на снагу, Јовановић оправдано закључује, због страха од јачања национализма.²³⁶ Заиста, Устав из 1946. сувереност је доделио републикама, док је Устав из 1953, као и потоњи из 1963, сувереност повезивао са народом, избегавајући на тај начин, све до Устава из 1974, замке конфедерализма. Притом, страх од Совјетског Савеза, након 1948, условио је потребу јачања федералног центра насупрот федералним јединицама, те се у новом Уставу више није помињало ни право на самоопредељење.²³⁷

²³⁵S. Jovanović „Ustavna promena u Jugoslaviji“, 3-4.

²³⁶ Исто, 3.

²³⁷ Jovo Bakić, „Jugoslovenstvo Josipa Broza Tita: kontinuitet ili diskontinuitet?“ u *Tito - viđenja i tumačenja*, 51-53.

Јовановић је установио и то да је сва власт Уставом била концентрисана у једном човеку. Процес јачања извршне власти оличен у Титу био је очигледан. Колегијална влада била је укинута, а уместо тога формирано је Извршно веће са 40 чланова. Извршно веће бирала је Скупштина. У начелу председник и Извршно веће требало би да раде заједно. Међутим, када је у питању војска и дипломатија, ту је сву власт имао искључиво председник. Он је самостално постављао старешине, амбасадоре и секретаре. Министри су укинута, а успостављени државни секретари, који су имали чисто административну надлежност. Такође, председник Републике у исто време био је и председник Извршног већа. Све до доношења новог Устава, комунисти су порицали начело поделе државне власти, стога што сву власт врши народ. Формално, тада је усвојено начело поделе власти. По Уставу, Народна скупштина вршила је законодавну, док су председник и Извршно веће држали извршну власт.²³⁸

Пошто се Југославија трудила, макар привидно, да се прилагоди захтевима капиталистичког Запада, Тито је морао умирити комунисте. Јовановић је увидео да је из тих разлога Тито појачао пуну комунистичку делатност, тамо где се западни утицај није осећао. То је била црква и школа. Ове две институције добиле су у послератној држави идеолошки карактер.²³⁹ Током 1953. године донета су два нацрта закона о верским заједницама у Југославији. Анализирајући их, Јовановић је у њима видео ограничавање верских слобода и то свих вероисповести једнако. Иако верске заједнице нису забрањене, овим законом, њихова делатност била је стегнута у границе црквених просторија из којих не би могло да се дела без одобрења власти.²⁴⁰ Закон о правном положају верских заједница усвојен је 22. маја, а ступио на снагу 4. јуна 1953. године.²⁴¹ Комунисти су били атеисти, сматрајући да је „религија опијум за масу“, те не чуди њихово ограничавање верских заједница.²⁴² С друге стране, по Јовановићу, крајњи циљ комуниста био је да своју идеологију начине општом вером, а да у својим рукама споје световну и духовну власт

²³⁸ S. Jovanović „Ustavna promena u Jugoslaviji“, 3-4.

²³⁹ Д. Суботић, *нав. дело*, 335.

²⁴⁰ S. Jovanović „Crkva i škola u Jugoslaviji“, *Poruka* br. 13, 3.

²⁴¹ Д. Суботић, *нав. дело*, 338.

²⁴² S. Jovanović „Crkva i škola u Jugoslaviji“, 3.

настојећи да завладају не само спољашњим радњама људи, но и њиховим мишљењем и осећањима.²⁴³

Исто тако, донет је и нови Закон о Универзитетима 1954. године. Овај закон је у одредбама у избору наставничког кадра, али и асистената и осталих сарадника, увео новине које су се у великој мери разликовале од предратних прописа, а имале су циљ да промовишу чланове комунистичке странке на универзитетима.²⁴⁴ Требало је радити на васпитавању студената за рад на изградњи социјализма. „То што би Титовци хтели начинити Универзитете средиштима комунистичке пропаганде, не треба никога да изненади. Они стављају странку изнад свега другог, па и изнад саме науке.“ Овај закон предвиђао је несталност професора, чак и редовних. „Ова привременост давала би могућност да се њихова партијска исправност и ревност од времена на време проверава.“²⁴⁵ Избори професора требало би да се, по овом закону, обављају на сваких пет година. Притом реизбор је вршило цело наставно особље, али и „известан број јавних, научних и стручних радника изван Универзитета“, њих је бирала Народна скупштина оне републике у којој се одређени универзитет налазио. Поред њих реизбор вршили су и наставници с нижим квалификацијама, Јовановић је био мишљења да је такав систем успостављен ради тога што су комунисти имали више присталица међу нижим наставничким категоријама. Универзитетски савет је остао, али у њега сад улазе и лица које бира народна скупштина, њихов је посао био да „воде политику Универзитета“.²⁴⁶

С друге стране, у истом закону постојала је и једна одредба којом се гарантовала слобода наставе и научног стварања. Јовановић је оценио да је та одредба убачена како би се могло правдати код Запада како је овај закон демократске природе. Међутим, Јовановић је био другог мишљења: „Да би се ова слобода наставника обезбедила, њему се мора дати сталност, ако се хоће да они суде по свом слободном правном уверењу, а не по диктату Владе. И зато, ништа не вреди што је у новом Закону о Универзитетима проглашено начело слободе наставе, када није у исто време обезбеђена и слобода наставника.“²⁴⁷

²⁴³ Д. Суботић, *нав. дело*, 339.

²⁴⁴ *Исто*, 341.

²⁴⁵ S. Jovanović „Crkva i škola u Jugoslaviji“, 3

²⁴⁶ S. Jovanović „Novi zakon o univerzitetima“, *Poruka* br. 2, 3.

²⁴⁷ S. Jovanović „Novi nacrt zakona o Univerzitetima“, *Poruka* br. 14, 2-3.

Године 1955. донет је и нови Закон о уређењу срезова и општина. „По новом административном уређењу Југославије један број јавних послова пренет је с државних чиновника на самоуправне одборе, али тиме још није државно чиновништво укинато. Што се тиче стајаће војске и политичке полиције, те две установе не само да нису укинате, него служе као стубови комунистичког режима у Југославији.“ Са новим законом задржане су самоуправне јединице срез и општина, а надлежност локалне самоуправе остала је иста. Промена се огледала у томе што су груписани мањи срезови и општине, а део послова је пренет са среза на општину – извршена је подела привредно-социјалних послова између среза и општина, при чему је већи део остао општини.²⁴⁸

Крајем марта 1956. године донета су два нова закона у Југославији, један о државној управи, а други о њеним органима. Како би се избегле штетне последице бирократског система, Тито је желео да искорени чиновнички апарат. Услед тога укинато је административно управљање привредом. Фабрике су предате радницима, који су њима управљали као аутономним предузећима. Донет је један закон о уређењу срезова и општина, који је тежиште локалне управе пренео у самоуправну општину, називану у комунистичкој штампи комуном. Међутим Јовановић је наводио да је оваква метода већ давно опробана у демократским државама, а да је једина оригиналност југословенских комуниста у том што су таквим средствима покушавали да изграде ново социјалистичко друштво. Ипак, овакав систем није довео до жељених циљева, стога су и донети нови закони, који су по Јовановићевом мишљењу припрема за враћање на централизам. „Као ранији покушаји децентрализације, тако и садашње враћање на централизацију има да послужи више него једном циљу. Вероватно, жели се пре свега успоставити у привредном животу више реда и јединства, јер се Локалне управе нису показале ни вољне ни способне да то саме учине.“²⁴⁹

Пратећи дешавања у Југославији, Јовановић је анализирао и одребе новог Закона о адвокатури који је донет 1957. године. По овоме закону адвокатура је дефинисана као јавна служба, те да адвоката у вршењу те службе треба подвргнути друштвеном надзору

²⁴⁸ S. Jovanović „Novo uređenje srezova i opština“, *Poruka* br. 32, 3.

²⁴⁹ S. Jovanović „Preuređenje državne uprave u Jugoslaviji“, *Poruka* br. 37, 3-4.

посредством *друштвеног управљања*.²⁵⁰ Осим тога, овим законом предвиђено је и да се право на адвокатуру може стицати претходном праксом у другим правним службама, а не само приправништвом у адвокатској канцеларији. Овај закон био је Слободану Јовановићу проблематичан из најмање два разлога. Као прво, олакшавање стицања права на адвокатуру само би стварао кадрове који су мање стручни. Такви кадрови држави не вреде много. Други разлог представљало је претварање адвокатуре у јавну службу. Такав положај може оставити појединца без икакве правне заштите. „Не мање него државни тужилац, адвокат се мора ставити на гледиште службене социјалистичке идеологије, по којој је изградња социјалистичког друштва преча од заштите личне слободе. Према томе, кад појединац дође у сукоб с Владом, како адвокат, као вршилац једне јавне службе, може бранити свога клијента противу Владе која важи за главног градитеља социјалистичког друштва?... Следствено, према духу новог закона о адвокатури, појединац, у случају сукоба с Владом, имао би уствари два тужиоца – оног државног, и уз њега још и свог властитог адвоката, - а не би имао ниједног браниоца.“ Дакле, овај закон био је погубан и по саму адвокатуру, али и по цео народ.²⁵¹

5) О привреди

Сву нефункционалност система на који је функционисала привреда у Југославији, његову непрофитабилност и окренутост западним државама искључиво ради добијања финансијске помоћи, Јовановић је уочио још током педесетих година. Сво задуживање комунистичке власти на Западу, које ће уследити и у потоњим деценијама, видео је у једном говору Тита од 19. септембра 1954. године.²⁵² „Ове финансијске невоље у које је запао Титов режим, најбоље обелодањују погрешке његове привредне политике. Индустријализација на врат на нос и на силу Бога какву је тај режим хтео да изврши, била би могућна само у једној земљи која је у привредном погледу сама себи довољна, која не мора да увози са стране, и нема да плаћа дугове на страни. Југославија није у привредном погледу сама себи довољна... Раније је увозила поглавито индустријске производе; сада

²⁵⁰ Д. Суботић, *нав. дело*, 344.

²⁵¹ S. Jovanović „Nov zakon o advokaturi“, *Poruka* br. 43, 4-5.

²⁵² Д. Суботић, *нав. дело*, 353.

увози и пољопривредне. Сада се види колика је погрешка била занемаривати пољопривредну производњу ради индустријализације. Производи пољопривреде имали су прође на страним тржиштима; производи индустрије још немају. Ради отплате нагомиланог дуга нама су долари неопходно потребни; да бисмо до долара дошли, морамо појачати извоз; а ми због погрешне комунистичке привредне политике нисмо у стању то учинити. Шта да радимо онда с отплатом доларског дуга? Тито не види другог излаза, него да молимо стране повериоце да нам одобре одлагање отплате. У случају државе дужника, то је исто што у случају приватног дужника *продолжавање менице*.“²⁵³

Јовановић је посветио анализу и привредном криминалу у Југославији, који је био доста раширен. Штавише, у току 1953. године свако четврто кривично дело у Југославији било је привредни криминал. По величини штете и по броју учесника у кривичном делу на првом месту био је рудник у Бору, а на другом у предузећу Каблар. Као привредни криминал комунисти су подразумевали и такозвану шпекулацију. „По њиховом схватању, свака добит постигнута без повећане производње или без повећаног промета, постигнута простим искоришћавањем тржишних прилика, била би резултат шпекулације.“ Јовановић је уочио да се овакав вид малверзација врши из разлога што су предузећа штете морала покривати из сопствене добити, те се морала користити свака прилика, па макар је и вештачки правили. Међутим, Јовановић разликује симптоме привредног криминала и шпекулација, те их одваја. „Појава привредног криминала значи да је жудња за личним богаћењем узела маха: то обично бива кад нарави стану да се кваре. Појава шпекулације значи да предузећа, откако упућена на самоодржавање у слободној утакмици, све више добијају навике које боље одговарају капиталистичком него социјалистичком систему. Кварење нарави, с једне стране, - оживљавање приватно капиталистичког дуга, с друге стране, сведоче да је комунистички привредни организам нагризан унутрашњим болестима и противуречностима.“²⁵⁴

Крајем новембра 1955. одржан је Четврти пленум Савезног одбора Социјалистичког савеза Југославије. На дневном реду били су економски проблеми. Расправа је била вођена на основу једног извештаја који је поднео Тито. У том извештају

²⁵³ S. Jovanović „Tito i Kardelj o komunističkoj privredi“, *Poruka*, br. 24, 5.

²⁵⁴ S. Jovanović „Privredni kriminal“, *Poruka* br. 26, 3-5.

Тито се био фокусирао највише на негативне појаве комунистичке привредне политике. Циљ комунистичке привредне политике била је и даље индустријализација. С друге стране у истом том извештају Тито је навео да је због индустријализације пољопривреда занемарена. Држава, због недостатка девиза за пољопривредне машине, није била у стању ни да изврши механизацију пољопривреде.²⁵⁵

Државна пољопривредна добра још увек нису била рентабилна, али се и даље наставило инсистирање на колективизацији. Ни спољашња трговина није била ни у каквом бољем положају. Пошто је укинут државни надзор, формирана су приватна извозничка предузећа и то око пет стотина њих, што је по Титу „нелијепа и нелојална конкуренција“. Они су обарали на страним тржиштима цену оним истим производима којима су на домаћем тржишту подизали. У унутрашњој трговини исто се пробудио „капиталистички дух“ образовањем монопола, дизањем цена и са „шпекулацијом“. Тито је у томе кривио мало и комунисте, јер нису били у стању да одрже самоуправна тела и приватна предузећа под потребним надзором, сматрајући да када би било тог надзора поједини Народни одбори не би претеривали са индустријализацијом, нити би у привредним пословима могли учествовати недопуштени, па чак и криминални поступци. Јовановић је сматрао да је Тито био у забуни шта треба предложити како би се поправило такво стање, те је онда предложио већ знано „мобилисање комунистичке странке“. Јовановићу је било запањујуће што се од онога ко је покварио тражи да ту исту ствар и поправи. „Што у Титовом извештају одмах пада у очи, то је да се противу службене привредне политике Титове Владе јавља као критичар опет главном Тито, истина не више као Претседник Владе, већ као Претседник Социјалистичког савеза. Он би, изгледа, хтео спојити у себи улогу шефа Владе и улогу вођа Опозиције, па онда мењати те улоге онако као што своје униформе мења. Та коегзистенција у истој личности тако супротних улога могла би, узгред буди речено, служити као одговор онима који тврде да у Југославији нема опозиције. Опозиције ето има, јер Тито као Претседник Социјалистичког Савеза тера опозицију себи саме као Претседнику Владе.“ Титову побуду за признањем лошег стања у држави Јовановић објашњава да тиме он смањује личну одговорност. „Из тог разлога и он виче на негативне појаве једне привредне политике коју су уствари водили

²⁵⁵S. Jovanović „Titov ekonomski izveštaj“, *Poruka* br 34, 3.

његови партијски другови под његовим врховним руководством.“ Свакако, ни након критика није дошао никакав конструктивни програм.²⁵⁶

И у годинама које су следиле, стање у привреди није било боље. Цене су расле, а Југославија није била у стању ни саму себе да исхрани. Јовановић је са правом изрекао да је југословенска држава изгубила економску независност. „Без страних зајмова, који су некипут прикривене субвенције, она не само не би могла изграђивати социјализам на свој начин, него не би могла дати ни хлеба народу.“²⁵⁷

6) Случај Милована Ђиласа

Животни пут Милована Ђиласа био је испуњен богатим искуствима која су га пресудно одредила. Живот у Црној Гори, окретање литератури и заносење идеалима, припадност и брз успон у илегалној КПЈ, револуционарна искушења и послератна власт у друштву које је тек настајало. Све је то претходило великом преокрету у његовом животу 1954. године који нико није очекивао.²⁵⁸ Јовановић је управо пар месеци пре Трећег пленума писао о једном чланку Милована Ђиласа *Почетак краја и почетка* који је био објављен у његовом часопису *Нова мисао*. Из Јовановићевих разматрања о овом Ђиласовом чланку остављао се утисак да је Ђилас био сав за партију. „Ђилас би хтео да докаже да се у Москви, под Стаљином, марксизам извитоперио, и да је Тито морао окренути леђа Москви, ако је хтео остати на путу марксизма.“ Деловало је као да се ништа ново није рекло, нити се осећао неки преокрет у Ђиласовом размишљању.²⁵⁹ Сходно овоме, обрачун СКЈ са Милованом Ђиласом, који је уследио био је запањујућ. Објављивањем низа чланака у *Новој мисли* и *Борби* другачијег става изазвали су узбуну код комуниста. Последњи број *Нове мисли* изашао је у јануару 1954. године. Ту су се појавила последња четири Ђиласова тескта у овом часопису, након чега је часопис забрањен. Један од та четири текста постао је најчувенији, реч је о *Анатомији једног*

²⁵⁶ S. Jovanović „Títov ekonomski izveštaj“, 3-4.

²⁵⁷ S. Jovanović „Tito i Bugari“, *Poruka* br. 52, 6.

²⁵⁸ Вељко Станић . "Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе" у *Токови историје* 3-4, 251.

²⁵⁹ S. Jovanović „Jedno službeno tumačenje Titoizma“, 3.

морала. Међутим, *Анатомија* је представљала само кулминацију Ђиласових критичких текстова у *Борби*.²⁶⁰

Јовановић, у свом чланку *Ђиласов случај у Поруци*, анализирао је због чега је Ђилас заправо и био рашчињен. Наиме, Јовановић је био мишљења да је Ђилас највише погодио своје партијце зато што је тврдио да диктатура више није потребна, те да се комунисти стално мешају у државне послове, да спречавају децентрализацију државне управе, да се странка претворила у бирократију. Ђиласове тврдње, да се југословенски комунисти понашају стаљинистички, да би комунистичку странку ваљало деполитизовати и да се посвете идеолошко-педагошком раду, нису биле ништа лакше. „Ђилас, као један од најприснијих Титових сарадника, био је у стању више него страни посматрачи, да позна праву природу Титовог режима. И до каквих је закључака он дошао? Из његових чланака јасно излази, да комунистичка диктатура још увек траје, и да стога о правом демократисању установа још не може бити ни помена. Колико је то тачно, он је сада искусио на себи самоме. Чим је стао да критикује диктатуру и да предлаже демократисање установа, он је позван на одговор и строго кажњен.“²⁶¹

Коначан исход Ђиласових критичких чланака био је сазивање Трећег ванредног пленума Централног комитета СКЈ за 16. и 17. јануар 1954. Пленум је имао унапред постављен циљ, а то је да се осуди Ђиласово писање као његов лични поглед, који је био противан партији и одлукама Шестог конгреса.²⁶² На пленуму Тито је одржао говор који је био сав у складу са поменутиим циљем. „Чланци друга Милована Ђиласа били су његов сопствени производ, његова сопствена мишљења.“ Тито је у његовим чланцима видео „ликвидацију Савеза комуниста“, „разбијање дисциплине“, те да се ради о могућности наношења огромне штете не само странци, већ и читавој земљи.²⁶³ Одржао је говор и Едвард Кардељ, у истом духу. Пленум је директно преношен преко радија, а *Борба* од 18. јануара је пренела саопштења Тита, Кардеља, као и Ђиласове изјаве.²⁶⁴

²⁶⁰ В. Станић, *нав. дело*, 262.

²⁶¹ S. Jovanović „Đilasov slučaj“, *Poruka* br. 18, 2-3.

²⁶² В. Станић, *нав. дело*, 275.

²⁶³ „Titov govor na Trećem (vanrednom) plenumu CK SKJ, 16-17. januar 1954.“ u *Jugoslavija 1918-1988 : tematska zbirka dokumenata*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988, 1048.

²⁶⁴ В. Станић, *нав. дело*, 275

На Пленуму је утврђено: „1. да су схватања која је Милован Ђилас изнео у својим чланцима у својој основи противна политичкој линији усвојеној на VI Конгресу Савеза комуниста Југославије; 2. да су та схватања с обзиром на положај друга Ђиласа у Савезу комуниста, унела забуну у јавност и нанела озбиљну штету како у Савезу комуниста тако и интересима земље; 3. да се друг Ђилас својим ставовима и поступцима удаљио од Централног комитета и од читавог Савеза комуниста, да се лично изоловао од практичног рада и дао политичку основу за разбијање идејног и организационог јединства Савеза комуниста и за његову ликвидацију.“ Због наведеног одлучено је да се Милован Ђилас искључи из Централног комитета, удаљи са свих функција у Савезу и „казни последњом опоменом“.²⁶⁵

„До јуче Претседник Народне скупштине, Потпретседник Владе и Претседник Извршног одбора Комунистичке странке, Ђилас је сада само обичан члан Народне скупштине и обичан члан Комунистичке странке.“²⁶⁶ Остао је члан партије до априла исте године.²⁶⁷

Јовановићу овакав претрес пред Централним комитетом доста је личио на претресе пред совјетским судовима. „Као тамо, тако и овде, као најтежа кривица сматра се отступање од службеног правца Комунистичке странке.“ Уопште и само држање Милована Ђиласа Јовановићу је било истоветно са држањем оптуженика пред совјетским судовима. „Иако није претходно прошао кроз тамницу и мучионицу, он је на крају сасвим клонуо, и покајнички признао своју кривицу.“²⁶⁸ Овај Ђиласов чин побуне на Западу је схваћен као неки вид отпора према Титу, иако је до тада писано и говорено да је Југославија на путу демократизације.²⁶⁹

Већ у следећем броју *Поруке*, Јовановић се осврнуо на један Титов интервју који је дао за часопис *Тајмс* 3. марта. У интервјуу за *Тајмс*, Тито је изјавио како га је Ђиласова акција била изненадила јер је пала у време цветања политичког и економског развитака.

²⁶⁵ “Predlog odluke Trećeg (vanrednog) plenuma CK SKJ, 17. januar 1954.” u *Tematska zbirka dokumenata*, 1061-1062.

²⁶⁶ S. Jovanović „Đilasov slučaj“, 2.

²⁶⁷ В. Станић, *нав. дело*, 276

²⁶⁸ S. Jovanović „Đilasov slučaj“, 3.

²⁶⁹ Д. Суботић, *нав. дело*, 311.

Јовановић је ову тврдњу одмах побио, наводећи како је Југославија 1953. године, уместо да извози животне намирнице, морала да их увози. Наводе, у овом тексту, да је Ђилас окупио око себе само мали круг књижевника, Јовановић је упоредио са извештајем у Централном комитету Комунистичке странке. „Ту се тврдило да су се око Ђиласа стали прикупљати не само *реакционари*, него и *нездрави елементи* из саме Комунистичке странке. Ту би спадали: (1)*малограђановићина*, што ће рећи, сви они привредници који би хтели успоставити мала привредна предузећа која раде за профит; (2)они интелектуалци који налазе да књижевност има да се развија у духу буржоаског индивидуализма; (3) они Комунисти који су се одвојили од праксе, па не разумеју да изградња социјалистичког друштва не може ићи онако брзо како то њима у чистом умовању изгледа могућно. Према овим тврдњама у Централном комитету, не стоји да је Ђилас окупио само мали круг књижевника.“ Иако је Централни комитет, том приликом, осудио Ђиласа потврђено је да је Комунистичка странка у кризи. У покушајима, након разлаза са Совјетским Савезом, да се странка прошири, те ублажавањем критеријума за учлањење у странку дошло је до тога да је странци највише приступило људи ради напредовања у послу. Сам Тито наглашавао је своју забринутост о томе како у странци постоји јако низак идејно-политички ниво чланова странке. Последица овога огледала се у томе што су локални одбори почели да теже томе да потчине себи Народне одборе и самоуправна предузећа свога краја.²⁷⁰

Свакако, Ђиласов случај је Јовановићу обелоданио све унутрашње проблеме југословенске комунистичке власти: „(1)Државна власт не ради више како треба. Док је сва власт била у рукама Комунистичке странке, ствари су ишле како тако. Чим су се извесни државни послови стали преносити са Странке на Народне одборе, локалне организације Странке хтеле су да и даље, упркос постојања тих одбора, врше власт, - и како та два апарата, један Странкин, а други народни нису ни до данас усклађена, државна машина је сва поремећена. - (2) У самој Комунистичкој странци такође није све у реду. Вођство Странке не држи више своје локалне огране чврсто под руком. Хтећи да прошири основу Странке, вођство је пустило да Странка исувише нарасте, и да се напуни свакојаким елементима. Она данас нема ни начела ни одушевљења, и опомиње унеколико

²⁷⁰S. Jovanović „Jedna Titova izjava za stranu štampu“, *Poruka*, br. 19, 2-3.

на најамничку војску. – (3) Вођство Странке не показује више довољно јединства. Ђилас који је био један од првих Титових доглавника осумњичен је да је хтео да у крилу самога вођства Странке створи опозицију према Титу“. По Јовановићу, све је у Федеративној Народној Републици Југославији расклиматано, и државни апарат и странка и вођство, те и сам Тито.²⁷¹

Године 1955. одлучено је да се и Владимир Дедијер²⁷², познати Титов биограф, искључи из партије због недисциплинованости. Јовановић је сматрао да то није ништа необично, међутим, тада, против обојице подигнут је кривични поступак за дело „клеветничке и непријатељске пропаганде“. „Према писању југословенске штампе, главна кривица Дедијерова састојала би се у томе, што је он остао у добрим односима са Ђиласом, и после Ђиласова искључења из Комунистичке странке.“ Проблем се јавио због неповољних изјава обојице о југословенским властима.²⁷³

Међутим, Јовановић примећује да су Ђиласове изјаве од годину дана раније биле много безобзирније, те опет због тога он није био одведен на суд. Поставило се логично питање: зашто баш тад? „На миг који је први Кардељ дао, цела југословенска штампа осула је ватру на Ђиласа и Дедијера – као на туђинске агенте који раде за рачун оних западњачких кругова који су непријатељски расположени према Југославији.“ Суђење обојици одржано је 24. јануара, процес је био тајно одржан. Обојица су осуђени, Ђилас на османаест, а Дедијер на шест месеци затвора условно. Пошто нису смели да осуде Ђиласа због тога што је тврдио да између стаљинизма и титоизма нема разлике, а нису смели ни да обојицу осуде због веза са „западњачким круговима“, терет оптужбе пао је на те стране кругове од којих је држава и даље добијала финансијску помоћ. Стога, обојица су били осуђени због покушавања да изазову мешање „иностраних кругова“ у државне ствари како би добили помоћ за „подривање радног народа“. Јовановић је опомињао да се судска пресуда није заснивала ни на каквим доказима. Једино што јесте било доказано, то је да су њих двојица разговарали са страним дописницима и да се Ђилас „неповољно изразио о Титовом режиму“. „Уосталоме, да Суд није имао правих доказа, - доказа основаних на

²⁷¹ Исто, 4

²⁷² Владимир Дедијер је био академик, историчар, публициста новинар и учесник Народноослободилачке борбе.

²⁷³ S. Jovanović „Đilas – Dedijerov slučaj“, *Poruka* br. 26, 5.

чињеницама, - види се већ по томе, што је осудио Ђиласа и Дедијера тек условно! Какви су то вајни велеиздајници и поткопачи постојећег режима за које Суд налази, да их може оставити у слободи, јер има изгледа да ће сами од себе поправити своје владање...“²⁷⁴

Међутим, Ђиласу је 1956. године опет суђено због једног новог чланка који је био објављен у америчкој штампи. Ђилас је, тада, изјавио да након Мађарске револуције национални социјализам више није могућ. Овога пута осуђен је на три године строгог затвора. Суђење је, као и прво, било тајно, али је оптужница прочитана на јавном претресу. „У оптужници се критика националног социјализма карактерише као изношење неистина и клевета противу Владе, а објављивање те критике у иностраној штампи као покушај да се изазове мешање страних држава у наше унутрашње ствари.“ Јовановић је овакав след околности тумачио као немогућност постојања праве опозиције у једном монолитном систему.²⁷⁵

7) Некролози

Поред писања о политичким и правним темама, Слободан Јовановић написао је и четири некролога за *Поруку*. Први некролог написан је за члана Југословенског народног одбора Милоша Бобића²⁷⁶ који је преминуо 11. августа 1951. године. Написан је са пуно осећаја и похвала. Јовановић је посебно истакао његову борбеност и преданост раду Југословенског народног одбора, чији је био и један од оснивача.²⁷⁷

Други некролог написан је за епископа далматинског Иринеја Ђорђевића²⁷⁸ који је преминуо 27. августа 1952. Слободан Јовановић је епископа Иринеја сматрао једним од најученијих и најугледнијих српских архијереја. Истакао је његове бриге за српске интересе. „Као православни епископ у Далмацији, он се нарочито старао да не заоштрава

²⁷⁴ S. Jovanović „Đilas – Dedijerov slučaj“, 5-6.

²⁷⁵ S. Jovanović „Đilas i Kardelj“, *Poruka* br. 41, 1.

²⁷⁶ Милош Бобић је био инжењер, бивши председник београдске Општине, југословенски министар и председник Српске-православне црквене општине у Лондону.

²⁷⁷ „Govor Slobodana Jovanovića povodom smrti Miloša Bobića“, *Poruka*, br 4-5, 22-23.

²⁷⁸ Иринеј (Милан Ђорђевић) био је епископ далматински од 1931. до 1952. и доктор теологије.

раздор између Православних и Католика. Знао је да би се тај раздор могао заоштрвати само на штету државног јединства. Осем тога, увиђао је да је једна широко схваћена солидарност ради заједничке борбе противу комунизма, који претставља опасност за све хришћане без разлике вероисповести.“²⁷⁹

Трећи некролог по реду који је Јовановић написао за *Поруку* био је посвећен Живојину Перићу²⁸⁰ који је преминуо 12. септембра 1953. године. Јовановић је Живојина Перића оцртао као даровитог и оштроумног писца и предавача. Истакао је и његову борбеност. „За владе краља Петра и у пуном јеку радикализма, Перић је имао храбрости да себе обележава као конзервативца, и да покуша обновити Напредну странку од 1880.“²⁸¹

Јовановић је свој последњи некролог у *Поруци* посветио владика Николају Велимировићу²⁸² који је преминуо 18. марта 1956. године. Истакавши његов утицај на слушаоце напоменуо је да је владика Николај био редак и необичан човек и да је у световни живот улазио одлучно „тек онда, кад му се чинило да је Српство у опасности“. „С владиком Николајем нестала је једна велика личност из српског националног живота. Он је и као књижевник, и као црквени великодостојник, и као национални борац оставио за собом светла трага.“²⁸³

²⁷⁹S. Jovanović “Episkop Irinej”, *Poruka*, br. 7, 13.

²⁸⁰ Живојин Перић је био српски правник и политичар, дописни члан САНУ. Био је члан Напредне странке, шабачки посланик од 1908. до 1912.

²⁸¹ S. Jovanović „Živojin Perić“, *Poruka* br. 16, 15.

²⁸² Николај Велимировић (Никола Велимировић) био је епископ охридски и жички, истакнути теолог и говорник.

²⁸³S. Jovanović „O episkopu Nikolaju“, *Poruka* br. 36, 7.

V Смрт Слободана Јовановића

1) Утрнула је једна светиљка...

„Када је по осамдесет и девети пут од рођења Слободана Јовановића опало лишће и природа се спремила на починак, било је угодно Господу да се позове Слободана Јовановића из овог живота.“²⁸⁴ Све до краја успео је да сачува меморију, „здрав суд и ведро душевно расположење“.²⁸⁵ У емиграцији је до краја живео у скромној соби хотела *Тјудор корт*.²⁸⁶ Издахуно је у петак 12. децембра 1958. године у 6:30 часова ујутру.²⁸⁷

„Рођен у емиграцији и умро у емиграцији. Отац је бежао из земље јер у њој није било довољно слободе. Син је одбио да се врати у земљу јер у њој није било нимало слободе. Отац је био осуђен на затвор, кратак. Син на двадесет година тешке робије. А због слободе, и један и други осудили себе на емиграцију.“²⁸⁸ Међутим, поставља се питање да ли би се Слободан Јовановић уопште и вратио у земљу и да није било пресуде. Десимир Тошић сматрао је да се Јовановић највероватније не би вратио ни у том случају. „Он је био не само неборац него је био изразито нереволуционаран, иако није био *контрареволуционаран* тип човека... Код Слободана је постојала једна *ментална* одбојност према револуционарима и револуцијама, и то се да лако закључити из његове књиге *Вођи Француске револуције*... Као научник, више је волео да посматра са стране и са даљине. И онај ко данас чита његове чланке из лондонске *Поруке* о југословенским проблемима после последњег рата лако ће то приметити. И видеће колико су у њему и комунисти изгубили једног озбиљног критичара без страсти и мржње, али нажалост, наши комунисти, као и други у свету, нису много волели људе без страсти и мржње...“²⁸⁹

²⁸⁴ Miodrag Al. Purković, „Utrnula je jedna svetiljka...“, *Poruka* br. 53-54, januar-mart 1959, 18.

²⁸⁵ Милан Јовановић Стоимировић, *Портрети према живим моделима*, Нови Сад 1998, 100.

²⁸⁶ *Савременици о Слободану Јовановићу*, 12.

²⁸⁷ К. Ст. Павловић, *нав. дело*, 136.

²⁸⁸ Milan Gavrilović „Slobodan Jovanović“, *Poruka* br. 53-51, januar-mart 1959, 4.

²⁸⁹ D. Tošić, *нав. дело*, 57.

Слободан Јовановић сахрањен је 20. децембра 1958. године, а у фебруару 1959. године одржана је и комеморативна академија у његову част, коју је приредио ЈНО, са Српском православном црквом у Великој Британији, Главним равногорским одбором, Одбором Госпођа при цркви св. Саве, Радним већем при ЈНО, Савезом *Ослобођење*, Удружењем бораца КЈВ *Дража Михаиловић*, Удружењем југословенске омладине и Удружењем српских писаца у изгнанству.²⁹⁰

Ваљало би напоменути да је тек након више од шест деценија укинута пресуда Слободану Јовановићу из 1946. У захтеву за рехабилитацију наведено је да краљевска влада није била издајничка, већ је била савезник антифашистичке коалиције. Слободан Јовановић је био антифашиста, није био присталица Комунистичке партије Југославије и никада није прихватио увођење социјалистичког режима.²⁹¹

2) *Гашење часописа Порука*

Часопис *Порука*, поводом смрти Слободана Јовановића, издао је читав двоброј посвећен њему. Као што је већ напоменуто, часопис је, током читавог издавања, имао финансијске тешкоће. Посебно издање омогућено је било прилозима емиграције из Њујорка, Вашингтона, Чикага, Милвокија и Виндзора.²⁹²

Након Јовановићеве смрти изашло је још само три броја. Последња *Порука* објављена је у децембру 1959. године у којој је објављена и читава библиографија српских издања у избеглиштву од 1941. до 1957. године.²⁹³

²⁹⁰ "Sahrana Slobodana Jovanovića", *Poruka*, br. 53-54, januar-mart 1959, 46-48.

²⁹¹ Marinko M. Vučinić „Prvi Slobodan među Srbima“ u *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, Beograd 3-4/2007, 239.

²⁹² „Od uredništva“, *Poruka*, br. 53-54, januar-mart 1959, 48.

²⁹³ *Poruka* br. 51, decembar 1959, 3-5.

Закључак

„Југословенски комунистички режим је годинама, да не кажемо деценијама, распредао своје приче о емиграцији, као о неком моћном чудовишту, а реч је била о уобичајеној друштвеној појави историјског развоја свих народа и свих времена и о нашој емиграцији после Другог светског рата. То се мора опростити режиму који је по мотивима био револуционаран, а по *праксису* тоталитаран или полицијско-једнопартијски. Оно што се не може опростити је то што је ондашње наше српско јавно мњење те приче прихватило на једноставан и лак начин, понешено великим еуфоријама отпора Совјетима 1948. и привредном реформом, односно протоком поклона и кредита и пре 1965. године, У тој ужасној, иако инфантилној средини, страдао је и највиши интелектуални врх српског народа у 20. веку Слободан Јовановић.“²⁹⁴

Слободан Јовановић, као и остали чланови Југословенског народног одбора желели су да се боре против југословенских власти, али нису знали како. Једини начин за њих било је формирање заједничког фронта, слање меморандума и осталих апела, те се преговарало и са краљем Петром. Међутим, формирање већег заједничког фронта никада није успело, меморандуми и апели били су игнорисани, а преговори са краљем Петром били су узалудни.

Након почетних покушаја, формиран је часопис *Порука*. У почетку био је замишљен као билтен у коме би се представили актуелни догађаји, рад самог Одбора, али и пренеле вести од остале емиграције. Надало се да ће текстови послужити за подстрек и дискусију.²⁹⁵ Жеља је била да се и изван домовине да допринос за ослобођење и препород.²⁹⁶

²⁹⁴ D. Tošić, *nav. delo*, 54.

²⁹⁵ *Poruka*, br 1, 1.

²⁹⁶ *Poruka* br 4/5, 1.

Слободан Јовановић, као један од главних сарадника, често је писао о свакодневним темама и догађајима из ФНРЈ, додуше скоро увек без потписа. Његови текстови представљају заоставштину отворених, непосредних и аутентичних сведочења о људској и национално-државној судбини која се догодила за време и након Другог светског рата. Ови текстови представљају продукт његових личних размишљања и уверења, која су била последица искуства у годинама тешких искушења.²⁹⁷

Слободана Јовановића, током свог дугогодишњег рада као историчар и правник, одликовала је скоро увек непристрасност. Међутим текстови у *Поруци* видно су били различити од Јовановићевих ранијих тесктова, што би требало да буде сасвим разумљиво када се узме у обзир његова лична судбина и однос са комунистима у земљи. Ни стил којим су ови чланци писани нема оне чувене карактеристике. Но ипак, да ли био пристрасан или не, Јовановић је ушао тако дубоко у суштину комунистичког система власти као да није живео у Југославији.²⁹⁸ Међутим, многи и од његових ставова нису издржали пробу времена, а неки су се, пак, показали и наивним и неутемељеним. Свакако, у томе не би ваљало ни тражити вредност, већ у оној демократској и људској подлози са које је он полазио.²⁹⁹

²⁹⁷ Јовица Тркуља „Предговор“ у Слободан Јовановић *Поруке*, Београд 2006, 5.

²⁹⁸ Д. Суботић, *нав. дело*, 348-353.

²⁹⁹ Јовица Тркуља „Предговор“, 10.

Списак извора и литеретауре

Објављени извори:

- Dedijer Vladimir , *Josip Broz Tito – Prilozi za biografiju*, Beograd 1953
- *Издајник и ратни злочинац Дража Михаиловић пред судом : стенографске белешке и документа са суђења Драгољубу-Дражи Михаиловићу*, Београд 1946
- Јовановић Стоимировић Милан, *Портрети према живим моделима*, Нови Сад 1998.
- *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu: 1943-1945: dokumenti*, prir. Branko Petranović, Beograd 1981.
- *Jugoslavija 1918-1988: tematska zbirka dokumenata*, prir. Branko Petranović, Momčilo Zečević, Beograd 1988.
- Reprint izdanja: *Poruka : list Jugoslovenskog narodnog odbora*, ur. Branko Gligorić, Beograd 2007.
- Симић Перо, *Искушења српске елите: документи о раду Српског културног клуба*, Београд 2006.
- Слободан Јовановић у емиграцији : (1941-1958). Књ. 3, *Одабрани ратни и послератни списи*, прир. Драган Суботић, Београд 2000.
- Слободан Јовановић, *Поруке*, Београд 2006.

Мемоари:

- Ђорђевић Димитрије, *Ожиљци и опомене I*, Београд 1994.
- Јовановић Драгољуб, *Медаљони књ 4*, Београд 2008.
- Павловић Ст. Коста, *Слободан Јовановић у емиграцији: разговори и записи*, Београд 1993.
- *Савременици о Слободану Јовановићу*, прир. Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Београд 2009.
- Тошић Desimir, *O ljudima: Eseji, zapisi, sećanja*, Beograd 2000.

Литература:

- Баста Н. Данило, *Пет ликова Слободана Јовановића*, Београд 2003.
- Бјелица Слободан „Кратка биографија Слободана Јовановића“ у *Култура Полиса* 11/12 VI, 2009.
- Blagović Božica "Idejne osnove miroljubive aktivne koegzistencije." u *Politička misao*, vol. 11, br. 4, 1974.
- Vučinić M. Marinko „Prvi Slobodan među Srbima“ u *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, Beograd 3-4/2007.

- Dimić Ljubodrag, *Jugoslavija i hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita(1944-1974)*, Beograd 2014.
- Đuretić Veselin, *Vlada na bespuću : internacionalizacija jugoslovenskih protivrječnosti na političkoj pozornici Drugog svjetskog rata*, Beograd 1982.
- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у новом веку (1492-1992)*, Београд 2017.
- Zečević Momčilo „Slobodan Jovanović i 27. mart” u: *Istorija 20. veka*, Beograd 1/1996.
- Јовановић Слободан, *Из историје и књижевности књ. 2*, Београд 1991.
- *Јовановић Слободан – личност и дело*, Београд 1998.
- *Ко је ко у Југославији*, Zagreb 1928.
- Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1965.
- Милосављевић Борис. *Слободан Јовановић: теорија*, Београд 2017,
- Павловић К. Стеван, *Историја Балкана 1804-1945*, Београд 2004.
- Павковић Александар, *Слободан Јовановић: Један несентиментални приступ политици*, Београд 2008.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1981.
- Petranović Branko, Čedomir Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije knj. prva*, Beograd 1977.
- Popović Nebojša „Poseta Josipa Broza Velikoj Britaniji marta 1953. i jugoslovenska politička emigracija“, *Istorija 20. veka* 2/2006.
- Popović Nebojša, *Slobodan Jovanović i jugoslovenska država – ideje i stvarnost*, Beograd 2001.
- Popović Nebojša „Srpski kulturni klub (1937-1941)“ u *Istorija 20. veka*, Beograd 1-2/1989.

- Солеша Борислав, *Српски научни круг*, Крагујевац 1998.
- *Срби 1903-1914 Историја идеја*, прир. Милош Ковић, Београд 2015.
- Суботић Драган, *Слободан Јовановић у егзилу : 1941-1958 : историјски и правно-политиколошки прилози за био-библиографију. Књ. 2, Увод, пролог и епилог националне трагедије српства у XX веку : 1941-1958*, Београд 2000.
- Станић Вељко "Милован Ђилас 1953/54: између револуције и слободе" у *Токови историје* 3-4/2008.
- *Tito - viđenja i tumačenja*, ur. Olga Manojlović Pintar, Beograd 2011.
- Tripković Đoko "Spoljni faktori i politička kretanja u Jugoslaviji 1945-1955" u *Istorija 20. veka* 12/2, Beograd 1995.
- Čulinović Ferdo, *Jugoslavija između dva rata II*, Zagreb 1961.